

Het raadsel van Cloena

1.

Begin september 2012 zat ik in het kader van mijn project 'Regenboog' door oude nummers van *Bres*, 'kroniek van onze beschaving' zoals het zichzelf noemt, te bladeren en stuitte in een artikel van de bekende schrijver Hubert Lampo over 'Ufo's – boeiende nieuwe hypothese', een bespreking van het boek *UFO's. Operatie Paard van Troje* van John A. Keel, op het volgende verhaal, dat zich afspeelt in Ierland in de vroege middeleeuwen:

'Er gebeurde in de gemeente Cloera, op een zondag terwijl de mensen de mis bijwoonden, een wonder. In deze stad is er ter gedachtenis van St. Kinarus een kerk. Het geschiedde dat er een metalen anker uit de hemel viel, en een van de scherpe haken raakte vast in de houten boog boven de kerkdeur. De mensen renden de kerk uit en zagen in de lucht een schip, met mannen aan boord, dat aan het einde van het ankertouw zweefde en zij zagen een man overboord springen en langs het touw naar beneden naar het anker klimmen als wilde hij het losmaken. Het volk rende naar hem toe en probeerde hem te grijpen; maar de bisschop verbood de mensen de man vast te houden uit vrees dat men hem zou doden. De man werd vrijgelaten en krom haastig in het touw naar het schip, waar de bemanning het touw doorsneed; en het schip steeg en voer weg uit het gezicht. Maar het anker ligt in de kerk als bewijs voor deze bijzondere gebeurtenis.' (*Bres* 35, juni/juli 1972, 66f)

Dit sloot aan bij een verhaaltje, dat ik in een van mijn projecten had opgenomen en afkomstig was uit de *Otia Imperiala* (Keizerlijke vrijetijdsbestedingen) van Gervasius van Tilbury, dat gewoonlijk rond 1211 wordt gedateerd. Zijn versie van het verhaal is als volgt:

'Toen de mensen uit de kerk kwamen, op een donkere, bewolkte dag, zagen ze een scheepsanker vastzitten in een stapel stenen, met de kabel tot in de wolken opreikend. Weldra zagen ze de kabel gespannen worden alsof de bemanning het [anker] probeerde op te hijsen, maar het bleef vastzitten. Stemmen werden daarop gehoord boven de wolken, blijkbaar in rumoerig debat en een zeeman kwam langs de kabel naar beneden glijden. Zodra hij de grond raakte, verzamelde de menigte zich rond hem en hij stierf, als in zee verdrinkend, gestikt door onze vochtige dikke atmosfeer. Een uur later hakten zijn scheepsmaten hun kabel door en zeilden weg. En het achtergelaten anker werd tot hengsel en versieringen van de kerkdeur gemaakt ter herinnering aan dit wonderlijke gebeuren.' (Briggs 1977, 263).

De verhalen zijn vrijwel hetzelfde; alleen heeft Gervasius iedere plaatsaanduiding weggelaten en ten opzichte van de eerste versie een nieuw element toegevoegd, n.l. dat de man die afdaalde

overleed als gevolg van de dikte van de lucht, wat echter een probleem oplevert, want waar is het lijk gebleven? Ik voegde het verhaal uit Bres toe aan het dossier, waarin ook het verhaal van Gervasius was opgenomen, maar kon het natuurlijk niet daarbij laten, want als folklorist wil je altijd de primaire bron hebben. Volgens Lampo was zijn bericht afkomstig uit de Ierse *Spectulum Reali* uit 956, een bewering vol fouten zoals bleek. Ik deed een search op het internet en vond een viertal berichten over Cloera en maakte een download van *The King's Mirror*. Het boek heet *Speculum regale* ('Koningsspiegel') en is niet Iers maar Noors (*Kongs Skuggsjo*) en geschreven door een anonymus tegen 1250, die in zijn boek een hoofdstuk opnam over 'De wonderen van Ierland', waarin we het bovenstaande verhaal vinden.

Wat betreft de berichten op het internet: Als eerste is er een pagina van Daniel Parkinson, getiteld 'Cloera, Ireland/Gravesend, Kent/Bristol UFO (1211 AD)'. Het korte artikeltje begint met de opmerking: 'In 1211 AD Gervase of Tilbury recorded a strange event in the borough of Cloera in Ireland', waarna de versie uit *The King's Mirror* volgt. Parkinson vervolgt met de bewering dat precies hetzelfde verhaal aan een aantal andere plaatsen wordt toegeschreven, waaronder Gravesend in Kent en Bristol in Somerset in hetzelfde jaar (d.w.z. 1211), en hij merkt op: 'it seems unlikely that the same event would occur (you would think that the crew would have got wise to dropping anchor near churches)'. Dan besluit hij zijn bericht met de opmerking, dat andere bronnen suggereren dat het Cloera-verhaal dateert uit 965 AD en verscheen in de *Speculum Regale*, 'which is a Norse-Irish collection of Icelandic saga'.

Een tweede eveneens kort artikeltje, 'Ancient and Medieval UFOs', is van 'The Editors of Publications International, Ltd.' Het begin is als bij Parkinson: 'In AD 1211 Gervase of Tilbury, an English chronicler of historical events and curiosities, recorded this bizarre story', waarna de versie uit *The King's Mirror* volgt. Als derde is er een site getiteld 'Mystery Airships of the 1800's', wat ook de titel is van een opgenomen artikel in *Fate Magazine* van Mei 1973, geschreven door Jerome Clark en Loren Coleman. De versie van de *Speculum Regali* ('an ancient obscure Irish manuscript') wordt gegeven van een 'incident that supposedly occurred in the year 956 AD'. Hierna volgt het verhaal van Gervasius: 'And about 1200 AD an anchor plummeted out of the sky trailing a rope and got caught in a mound of stones near a church in Bristol, England. As a mob of churchgoers congregated at the scene, a "sailor" came skittering down the rope to free it. The crowd seized the intruder and "he suffocated by the mist of our moist atmosphere and expired." His unseen comrades cut the rope and left.'

Op deze site is tussen al de UFO-sightings van de 19e eeuw ook een verhaal te vinden uit de *Houston Daily Post* van 28 april 1897, gesitueerd in Merkel, Texas, 26 april, dat ook te vinden is in het boek van Vallée (1969, 143f): 'Some parties returning from church last night noticed a heavy object dragging along with a rope attached. They followed it until in crossing the railroad, it caught on a rail. Looking up they saw what they supposed was the airship. It was not near enough to get an idea of the dimensions. A light could be seen protruding from several windows; one bright light in front like the headlight of a locomotive. After some 10 minutes a man was seen descending the rope; he came near enough to be plainly seen. He wore a light-blue sailor suit, was small in size. He stopped when he discovered parties at the anchor and cut the ropes below him and sailed off in a northeast direction. The anchor is now on exhibition at the blacksmith shop of Elliott and Miller and is attracting the attention of hundreds of people.'

Het commentaar van de site (Vanguard Sciences, 1991) luidt: 'We do not pretend to understand why an incident of this nature should continually recur but its occurrence in the midst of the 1897 airship flap should prove conclusively that we are dealing with phenomena whose implications boggle the mind.' Mind-boggling is een term die vaker in dit verband wordt gebruikt. Het raadsel

achter dit verhaal is niet moeilijk op te lossen, want al snel vond ik op de site ‘Anchors Aweigh...’ van Rob Morphy: ‘In the March 7th, 1897 edition of Utah’s *Salt Lake Tribune*, [verscheen] a retelling of the classic Cloera cloud ship mystery in an article titled: “A Sea above the Clouds — Extraordinary Superstition once prevalent in England.” This article predates the Sioux City event by almost a month and it’s hard not to assume that it may well have been the inspiration for Hibbard’s harrowing encounter.’

Verder is er een bericht afkomstig van ene ‘Robert’, die opent met het statement: ‘The Irish manuscript “Konungs Skiggja” reported in 950 AD’. Het bericht zelf zit ook vol typefouten, maar is zeer fantasierijk: ‘One Sunday, when the inhabitants were attending the service, in the little village of Cloera an enigma happened: A big metallic anchor, hanging on a chain, came down from the sky. One of his arms had a beak and was drilling into the wooden tonic [?] of the gate of the church. The believers were running out immediately and saw, on the other part of the chain a ship, which seemed to swim on an imaginary ocean. On board of this ship, men were bowing over the rim and observed what was happening on the ground. The inhabitants of Cloera saw a sailor, getting out of the ship and jumping into the air, which had to be water for him. Around the diver a shiny wristle [?] of light was seen. Doubtless, the man wanted to release the anchor. When he arrived on the ground, the believers wanted to arrest him. But the priest outlawed it to touch him, frightening of the sin. The diver did not seem to realize, what was happening around him. He tried to release the anchor, but when he did not take it, he flew back to the ship mysteriously, by movements of a breast swimmer. He cut the chain of the anchor and the airship sailed far away and vanished. But the anchor remained in the gate for centuries and showed the wonder.’ Dit wordt gevolgd door het bericht met de toevoeging ‘12th century’, dat ‘A similar thing happened in France where they were going to lynch this “alien” until a priest intervened who let him go and he climbed back up into his airship via the anchor.’ Het is dus hetzelfde bericht alleen verplaatst naar ‘Frankrijk’.

Frankrijk wordt ook genoemd door de ‘Editors of Publications International’, die hun bericht over Cloera laten volgen door het volgende bericht: ‘In a 9th-century Latin manuscript, *Liber contra insulam vulgi opinionem [de Granide et Tonitruis* (Over de dwaze mening van het gewone volk over hagel en donder)], the Archbishop of Lyons complained about the French peasantry's insistent belief in a “certain region called Magonia from whence come ships in the clouds.” The occupants of these vessels “carry back to that region those fruits of the earth which are destroyed by hail and tempests; the sailors paying rewards to the storm wizards and themselves receiving corn and other produce.” The archbishop said he had even witnessed the stoning to death of “three men and a woman who said they had fallen from these same ships.” Jakob Grimm, a 19th-century folklorist, speculated, ““Magonia’ takes us to some region where Latin was spoken, if we may rely on it referring to Magus, i.e., a magic land.”’

Dit Magonia was ook aan Lampo bekend, die erover schreef: ‘Incidenten als dit van Cloera in Ierland en gelijkaardige op het vasteland, die er Karel de Grote toe aanzetten in zijn capitulariën de omgang te verbieden met tovenaars die in schepen over zijn rijk kruisen, liet [Jacques] Vallée [schrijver van *Passport to Magonia* uit 1969] aanknopen bij middeleeuwse Franse tradities over het sprookjesachtige land der feeën Magonia.’

Die aartsbisschop van Lyons heette Agobard (±820), die zich beklagde over het volk, dat geloofde in *tempestarii* (onweermakers), die het graan stelen en in luchtschepen naar Magonia brengen ter verkoop, en vier mensen wilde steningen, die uit zo’n Mangoons wolkschip zouden zijn gevallen. Agobard schreef in de 9^e eeuw: ‘Veel mensen zijn zo dwaas te geloven in een

gebied genaamd Mangonia, vanwaar schepen in de wolken komen om de vruchten der aarde, die door storm en hagel zijn neergeslagen, aan boord te nemen. De luchtzeelui bedrijven aldus een geregelde handel met de stormmakende tovenaars (*tempestarii*), betalen hen voor het graan, dat zij met wind en hagel gedorst hebben, en schepen het af naar Mangonia.’ In deze vertaling van Soldan-Heppe en ook bij Norman Cohn heet het land Mangonia, wat echter op hetzelfde neerkomt, want ook het Latijnse *mango* ‘slavenhandelaar’ komt van het Griekse *μαγγανεύω* ‘bedriegen’, dat ook de betekenissen ‘betoveren, vervalsen, flatteren; trucjes gebruiken’ heeft, waarvan *μαγγανεία* ‘toverkunst’, wat hetzelfde is als *μαγία* ‘toverkunst’, van *μάγος* ‘magiër. De *magi* waren in Perzië een volksstam, die de priesterkaste vormde; zij vertegenwoordigden ook alle wetenschappen. Daarvandaan betekent het woord ‘tovenaar’, en vandaar weer ‘bedrieger’. Stoett (I, 39) citeert de passage van Agobard bij de zegswijze *Een schip met zure appelen* (of met *grauwe erwten*) bij het naderen van een onweersbui. Harrebomée (I, 3) heeft: *Het schip met zure appelen is in aantogt*. In het Fries is het: *dêr komt in skip mei sûre apels oan*, er is een regenbui in aantocht, wat ook wordt gezegd als een kind wil gaan huilen. Ook in het Oost-Fries is *en Schipp vull sûre Appeln* een dikke regenwolk. In Limburg heeft men het over *een appelenschip* of *-schuit* voor een ‘koude bui’ en in het Vlaams is een *appelschip* een buiige wolk, waaruit het hagelt. Langs de Rijn kent men een regenschip. In het Land van Waas is *ze zijn een schip aan ’t laden* ‘het zal gaan donderen’ (zie hfdst. 2). In Antwerpen is een *schip* een wolk, waaruit men een felle regenbui of hagelvlaag verwacht, in de uitdrukkingen: *Ze zijn weer een schip aan ’t laden* of *Er komt weer een schip af*. In de Eifel wordt een lange strip wolken een *zalm* of *Noachs Ark* genoemd en aan de Beneden-Rijn een *zeeschip*, *wolkenschip* of *Maria’s schip*. Gezegd wordt: ‘Wanneer het *Meerschiff* zijn kop draait naar het zuiden, zal weldra regen volgen.’ Het door Stoett beweerde verband met de luchtvaarders van Magonia is vaag, aangezien het daar bemande schepen betreft, terwijl het schip met appels metaforisch is. Overigens komt de zin ‘Daar komt een schip met appels an, Met zoeren, met zuiten’ voor in een Haarlems Sint Maartensliedje uit 1894 uit de Collectie Boekenooogen van het Meertens Instituut (vgl. bij Van Vloten p. 81: ‘Kwam een schip met appels an, Zoeten, zuren,’ etc.). In een Terschellings liedje wordt gezegd: ‘Toen ’k laatst van Suriname kwam, Zag ik van ver een schip. Ik dacht dat ’t aan de wolken hing, Maar het zat op een klip.’ In het commentaar wordt gezegd, dat dit oorspronkelijk behoort tot een ‘leugensankje’ In Waling Dijkstra en Van der Meulen’s *Doaze fol âlde Snypsnaren* kan men n.l. vinden: ‘Ik sach een oorlochskip, Dat boven in de wolken dreef, Fersonken op een klip.’ (*Dr.Bl.* 16, 1916, 138)

2.

De vertaler van *The King’s Mirror*, Laurence Marcellus Larson, wijst er in een voetnoot bij het verhaal op, dat een andere versie ervan te vinden is in de Ierse Nennius, te vinden in een artikel van Kuno Meyer in het tijdschrift *Ériu* (IV, 1910, 1-16). Dit artikel was snel gevonden. Al de wonderen van Ierland uit *The King’s Mirror* worden daar bekeken en bij het verhaal van Cloena, het huidige Clonmacnoise, zoals hij de Ierse plaats noemt, neemt hij het volgende analoge verhaal op, afkomstig uit de Ierse *mirabilia*: ‘Congalach, de zoon van Maelmithig, was eens op de markt (*fair*) van Teltown, toen hij een schip door de lucht zag varen. Een van de bemanningsleden wierp een werpspies naar een zalm [die in de lucht zwom]. [Hij gooide mis.] De spies viel neer waar iedereen bijeen was en een man kwam uit het schip om hem te pakken. Toen hij hem van boven greep, greep een man van beneden hem van beneden. Waarop de man van boven zei: “Ik verdrink!” zei hij. “Laat hem gaan,” zei Congalach; en de man mocht weggaan en ging zwemmend van hen heen.’

Met kleine variaties is hetzelfde verhaal te vinden een ander manuscript, besproken door Myles Dillon in het tijdschrift *Celtica* (5, 73): ‘Congalach de zoon van Mael Mithig was eens bij de vergadering van Tailtiu en hij zag een schip in de lucht boven zijn hoofd en een man wierp een speer naar een zalm vanuit het schip en zond de speer erin in de aanwezigheid van de vergadering; en hij kwam naar beneden voor de speer en een man van beneden greep hem met de speer in zijn bezit en de man van boven zei: “Laat me gaan, man,” zei hij, “want je verdrinkt me!” “Laat hem gaan,” zei Congalach. En hij liet hem naar boven gaan op dezelfde wijze (d.w.z. ‘zwemmend’) En de mensen boven keken al die tijd naar beneden en allen waren aan het lachen.’ Dillon verwijst naar een Latijns manuscript uit Parijs, waarin het verhaal in verzen is opgenomen, wat vertaald is door Aubrey Gwynn (1995, 65) naar Bishop Patrick's *Hiberno-Latin Mirabilia*, 1074-84 A.D.:

‘There was once a king of the Scots at a show,
With a great throng, thousands in fair array.
Suddenly they see a ship sail past in the air,
And from the ship a man then cast a spear after a fish;
The spear struck the ground, and he, swimming, plucked it out.
Who can hear this wonder and not praise the Lord of Thunder?’

De laatste woorden staan niet in het Parijse manuscript, dat midden in de regel abrupt afbreekt. Naderhand vond ik nog een versie in de bundel *A Celtic Miscellany* van Kenneth Hurlstone Jackson (1971, 165 n°138) van een onbekende Ierse schrijver en met een vraagteken gedateerd in de 14-15^e eeuw. ‘Op een dag waren de monniken van Clonmacnoise een vergadering aan het houden op de vloer van de kerk, en terwijl ze daar aan het delibereren waren, zagen ze een schip boven hen in de lucht zeilen, dat voortging alsof het op zee was. Toen de bemanning van het schip de vergadering zagen en de bewoonde plaats onder hen, lieten ze het anker vallen en het anker kwam naar beneden helemaal tot de vloer van de kerk en de priesters grepen het. Een man kwam naar beneden uit het schip achter het anker aan en hij zwom alsof hij in het water was, tot hij het anker bereikte; en ze trokken hem toen naar beneden. “In God’s naam laat me gaan!” zei hij, “want jullie zijn me aan het verdrinken.” Toen verliet hij hen, zwemmend door de lucht als tevoren, het anker met hem meenemend.’

3.

Ik deed een nieuwe search op het internet, ditmaal op Cloena, en hoewel het aantal hits niet veel groter was, was wat ik ophaalde van groot belang. Tussen de hits bevond zich namelijk een artikel van een collega, een vakgenoot, Micael Ross, getiteld ‘Anchors in a Three-Decker World’ in het tijdschrift *Folklore* (109, 1998, 63-75). Het artikel begint met een poëtische, d.w.z. fictionele versie van de dichter Seamus Heaney (in *Seeing Things*, 1991), die als volgt luidt:

‘The annals say: when the monks of Clonmacnoise
Were all at prayers inside the oratory
A ship appeared above them in the air.
The anchor dragged along behind so deep
It hooked itself into the altar rails
And then, as the big hull rocked to a standstill,
A crewman shinned and grappled down the rope
and struggled to release it. But in vain.
“This man can’t bear our life and will drown,”
The abbot said, “unless we help him.” So

They did, the freed ship sailed and the man climbed back
Out of the marvellous as he had known it.'

Volgens Ross rapporteren de *Annals of Ulster* (Hennessy 1887, 212-3) voor 748 A.D. dat "Schepen met hun bemanning werden gezien in de lucht." Een ander bericht is afkomstig van de Franse kroniekschrijver Geoffrey, prior van St. Pieter van Vigeois in Lager Limousin, die rapporteerde dat een luchtschip zijn anker had laten vallen in het centrum van Londen in 1122. Ross heeft ook een ander verhaal van Gervasius van Tilbury, dat deze onmiddellijk na het vorige vertelt en dat gerelateerd is aan Bristol. 'Deze haven is degene die de meesten die naar Ierland reizen gebruiken. Eens zette een inwoner van die haven zeil naar Ierland, zijn vrouw en gezin thuislatend. Zijn schip werd ver uit zijn koers gedreven naar de verre delen van de oceaan en daar gebeurde het dat zijn mes overboord viel, toen hij het op een dag na het eten schoonmaakte. Op datzelfde moment zat zijn vrouw aan tafel met hun kinderen in het huis in Bristol, en, zie daar, het mes viel door het openstaande dakraam en stak in de tafel voor haar. Ze herkende het meteen en toen haar man thuiskwam een hele tijd daarna, vergeleken ze aantekeningen en ontdekten dat de tijd waarop het mes uit zijn handen was gevallen exact overeenkwam met die waarop het zo'n vreemde wijze was teruggekregen.'

Van dit verhaal zijn mij twee 'moderne' versies bekend. Een interessante versie wordt door Mannhardt (1858, 367n) meegedeeld, die daarbij verwijst naar Gervasius: Een heel schip was in de wolken gezogen en en zeilde daar als over een zee. Een 'burgerzoon' trok zijn mes voor het eten en liet het overboord vallen. Het viel in zijn vaders zwijntrog, waar hij het tot zijn verbazing na enige jaren bij zijn terugkeer vond.

Een tweede versie, meegedeeld door Agricola (1967, 66 n°88.II naar *Folklore* 33, 1922, 385f), speelt op Skye in Schotland en is vermengd met een gewoonte om in Hallowe'ennacht een koolplant uit te trekken om daaruit af te lezen hoe krom of recht, etc., het karakter, uiterlijk en de welstand van de toekomstige echtgenoot zal zijn. De vrouw van ons verhaal, wier geliefde op de grote vaart is, doet dat en op het moment, dat ze de koolplant wil uittrekken (om middernacht dus) valt uit de hemel een mes, dat zich in de plant spietst. Als de minnaar thuiskomt, vertelt hij in die nacht op dat tijdstip aan de reling van het schip te hebben gestaan en aan haar dacht, waarbij het mes uit zijn vingers gleed en overboord viel. Ze haalt het mes tevoorschijn en het is het mes, dat hij verloor in Oost-Indië.

Ross kent ook een Ierse versie met een kool: 'When the Ceannaí is relating his adventures to a king, the royal master of ceremonies disputes his claims and is taken on a voyage of verification. The M.C. throws a knife overboard and on his return home finds it stuck in a cabbage in the royal garden.'

In Zweden heeft het verhaal een andere vorm aangenomen en is opgenomen door Klintberg in zijn catalogus als type R134: *Connection through the globe*. Iemand gooit zijn mes in een bodemloos woudmeer. Het wordt later gevonden in de kiel van een schip dat aan de andere kant van de globe zeilde.¹

4.

¹ Bodemloze wateren zijn overal. De Zevenbroedersputten was een moeras aan de Buitensingel te Breda. Daar heeft men indertijd zeven broeders (monniken) in verdronken. 't Was er zoo diep, da ge geen grond kost halen.' Ook het Wiel te Gemonde is grondeloos: 't kon niet met een vaarboom gemeten worden. Het Patersmoer te Chaam ging ook voor bodemloos door, totdat men probeerde de snoek met een hondkop, die erin zou huizen, probeerde te vangen door het meer leeg te pompen, wat mislukte doordat het zich 's nachts weer vulde. (E.V. 11, 93f)

Verhalen over schepen in de lucht zijn van alle tijden, maar er zijn er maar weinig, aldus St. John Seymour in zijn *Irish Witchcraft and Demonology* (1913, 150ff), die kunnen tippen aan het verslag van de merkwaardige serie incidenten gezien in een lucht door een behoorlijke menigte van dames en heren in County Tipperary op 2 maart 1687 (naar William Turner, *Compleat History of Most Remarkable Providences*, London, 1697). Op zondagavond liepen diverse heren en anderen (met name genoemd) door de velden en keken naar de ondergaande zon, die groter dan gewoonlijk leek. Toen wees een van hen op een zwartblauwe arm met aan het ene eind een hand en aan het andere eind een kruisstuk met in het midden een ring eraan, als aan het einde van een anker, dat een tijdje stil hing en toen noordwaarts verdween. Toen verscheen ver weg in hetzelfde deel van de lucht iets als een schip, dat naar hen toekwam; en het kwam zo dichtbij, dat ze de masten, zeilen, touwen en mannen konden onderscheiden; het leek van koers te veranderen en naar het noorden te zeilen over een donkere, gladde zee, die zich uitstreckte van het zuidwesten naar het noordwesten. Na enige minuten te zijn doorgevaren zonk het langzaam in de zee, als eerste de voorplecht, en terwijl het zonk, zagen ze de mannen ervan duidelijk langs de touwen omhoog rennen, als het ware om zichzelf te redden van de verdrinking. Toen verscheen een fort, met iets van een kasteel erbovenop, uit de zijden waarvan, vanwege enige rookwolken en een vuurflits plots komend, naar ze concludeerden enige schoten werden gelost. Daarop deelde het fort zich meteen in twee delen, die meteen werden tot twee schepen, gelijk aan het andere, dat ze hadden gezien, met hun koppen naar elkaar. Het zuidelijkste leek het andere te achtervolgen naar het noorden, tot het zonk met als eerste de voorplecht, zoals het eerste schip had gedaan; het andere schip zeilde een tijdje erachter en zonk toen ook, met de punt als eerste. Ze zagen dat de mannen op de dekken van deze twee schepen renden maar ze zagen ze niet opklimmen, zoals in het eerste schip, behalve één man, die ze duidelijk zagen opklimmen met veel haast naar de top van de boegspriet van het tweede schip toen ze begonnen te zinken. Ze veronderstelden dat de laatste twee schepen in gevecht waren, want ze zagen wat kogels leken over de zee rollen, toen de beide schepen in zicht waren. Toen verscheen er een wagen, getrokken door twee paarden, die zich wendden in dezelfde richting als de schepen, naar het noorden, en meteen erna kwam een vreemd, angstwekkend wezen, waarvan ze concludeerden dat het een of andere serpent was, aangezien het de kop van een slang had en een knopenbundel of –hoop aan het andere eind, enigszins lijkend op een slakkenhuis. Dit monster kwam snel na de wagen en gaf het een plotse hevige slag, waarop uit de wagen een stier en een hond, die hem volgde, sprongen en hem leken te lokken. Zij gingen ook noordwaarts, zoals de vorige verschijningen hadden gedaan, de stier eerst, zijn kop naar beneden richtend, daarna de hond en toen de wagen, tot ze allemaal een voor een neerzonken op deze plaats en wijze als de andere verschijningen. Deze meteorwezens verdwenen, gevolgd door diverse verschijningen als schepen en andere zaken. De totale tijd van dit visioen duurde bijna een uur, en het was een zeer heldere en rustige avond, geen wolkje aan de hemel, geen mist of enige wind, die blies. Al de verschijnselen kwamen vanuit het westen of het zuidwesten en bewogen zich allemaal noordwaarts en zonken allemaal op dezelfde plaats uit het zicht. Van het hele gezelschap was er niet een, die niet al deze dingen als hierboven beschreven had gezien, waarna een lijst met namen volgt, beginnend met ‘Mr. Allye, a *minister*, living near the place’ (Poinstown), volgens Seymour Rev. Peter Alley, gevolgd door twee luitenanten met familieleden, Mr. Bates, een schoolmeester, en anderen, 16 in totaal. Dit verhaal staat niet los van andere verhalen uit die tijd, die verzameld zijn door de ufoloog Robin Collyns in zijn *Ruimtekolonie Aarde*, onder het kopje ‘De bevolking van het Engeland uit de Middeleeuwen werd opgeschrikt door UFO’s’. Uiteraard laat ik die UFO-interpretatie aan hem en beperk me tot de berichten. Allereerst zijn er twee berichten uit de *Ecclesiastical History of England* van Venerable Bede (673-735). In het eerste bericht, gedateerd in 676, dat net als dat

van het luchtschip zich afspeelt in een klooster, ‘kwam er plotseling vanuit de hemel een licht als een groot laken op hen allen neer en zij [de monniken] werden zo van hun ontzetting vervuld, dat ze van verbijstering ophielden met zingen. Maar dat stralende licht, dat het zonlicht van de dag leek te overtreffen, steeg spoedig weer op van die plek en bewoog zich naar de zuidkant van het klooster, dat wil zeggen, naar de westzijde van de kapel en nadat het daar enige tijd was blijven hangen, zodat iedereen het goed kon zien, trok het zich weer terug naar de hemel... dit licht was zo groot, dat één van de oudste broeders, die op dat moment met een jongere broeder in de kapel was, ’s morgens vertelde, dat de lichtstralen, die door de kieren in de deuren en ramen naar binnengedrongen waren, de uiterste helderheid van het daglicht zelf overtroffen hadden.’ Het tweede bericht uit 729 betreft het verschijnen van twee kometen.

Uit de *Anglo-Saxon Chronicle* komen diverse berichten, uit 678 eveneens over een komeet; in 776 verscheen na zonsondergang een rood kruis in de lucht. Collyns verwijst naar het kruis, dat Constantijn de Grote in 312 zag. De *Cronicle* van Aethelwerd vermeldt voor dat jaar: ‘Het teken van het Kruis van onze Heer verscheen na zonsondergang aan de hemel.’ Verder werden vliegende kruisen gezien in 1299 in Polen, 1478 in Zwitserland, 1528 in Holland, 1547 in Italië, en in 1547 en 1561 in Duitsland (Bessy 1965, 72 afb. 213 toont een regenstorm van kruisen in 1503). In een bericht uit 793 ‘verschenen er verschrikkelijke voortekenen boven Northumbria, die de mensen angstig maakten. Ze bestonden uit enorme wervelwinden en bliksemschichten en er werden vurige draken gezien die door de lucht vlogen.’ In 1097 ‘verscheen er op St. Michael, de vierde dag voor de Nones van Oktober (= de 5^e), een buitengewone ster die straalde in de avond en die al gauw weer onderging; hij werd in het zuidwesten gezien en het licht dat eraan ontsproot, leek heel lang en straalde in de richting van het zuidoosten; en hij verscheen bijna de hele week op deze manier.’ In 1104 op 13 juni (donderdag na Pinksteren) ‘verschenen er, midden op de dag, vier ronde cirkels van een witte kleur in de buurt van de zon, allemaal onder elkaar, alsof ze geschilderd waren. Allen die het zagen, verwonderden zich, want ze konden zich niet herinneren ooit eerder zo iets te hebben gezien.’ Op de vooravond van Cena Domini (Witte Donderdag) ‘werden er, vóór de dag begon, twee manen gezien aan de hemel, één in het oosten en één in het westen.’ In 1106 is er sprake van ‘een vreemde ster’. Ook in 1110 verscheen in juni een ster, die steeds als de nacht vorderde omhoog steeg en men zag dat hij naar het noordwesten verdween. Ook eind mei was er nachten lang een vreemde ster met een lang licht te zien. R.H. Smit, de Nederlandse vertaler/bewerker, is ook niet erg overtuigd van deze ‘UFO-sightings’ en meldt tussen haakjes: ‘Het merendeel van deze mededelingen betreft heldere kometen’. Collyns vervolgt met de vreemde woorden die Shakespeare Hubert laat zeggen in *King John* uit 1596: ‘Mijn heer, men zegt: vijf manen waren er vannacht te zien; vier stonden vast, de vijfde draaide om de vier andere heen, in wonderschone regelmaat.’²

² Collyns, 240-245. Vgl. Clark 1997, 409: Altogether less elevated in tone, but non the less typical of a very popular genre, is a short homiletic pamphlet of 1595 by the provost to the consistory of Berlin, Jacob Coler. It describes the recent wonders from the territory of Brandenburg – including a young girl visited nocturnally by an archangel and a black devil-man, a series of apparitions in the skies, including a flaming cross, and scores, even hundreds, of cases of possession. Coler regards all these as signs that the prophecies of Joel 2 concerning the second coming are being fulfilled and that the Last Judgement ‘cannot be far off’. ID., 373: The sense in which demonology was actually required to complete a reading of history as a sequence of marvels is even stronger in Andreas Engel’s *Wider natur und wunderbuch* published in Frankfurt am Main in 1597. Engel (or Angelus) was a preacher in the Mittelmark and his treatise was one of many occasioned by a rash of prodigious happenings in Brandenburg in the 1590s. In terms of bulk it is dominated by a catalogue of individual wonders grouped under typical headings. Engel passes from multiple suns and comets, airy apparitions and terrible storms, to plagues of locusts and grasshoppers, to monsters, and eventually to earthquakes and rains of blood. On the way he inserts a chapter dealing with the local demoniacs. With the usual rebellions, wars, and plagues, and in line with scriptural prophecy, these indicate that Judgement Day

Net als het verhaal aan het begin van deze paragraaf heeft Collyns een lang bericht uit de 17^e eeuw, uit een boek van het British Museum Library. Het lijkt om een pamflet te gaan, gedrukt door T. Forcet uit Old Fish-street in Heydon-court, in 1646 en handelt over ‘vreemde tekenen uit de hemel, om het Oostelijk Genootschap te waarschuwen en te doen ontwaken, en eveneens de zuidelijke delen van het Koninkrijk.’ De gebeurtenissen hadden plaats op 21 mei 1646 in de namiddag en werden gezien door verschillende, eerlijke, nuchtere en burgerlijke personen (mensen van goede naam). Ze zagen drie mannen in de lucht worstelen, waarbij een van hen een zwaard in zijn hand hield (ze symboliseren Engeland, Schotland en Ierland). Tussen Newmarket en Thetford in county Suffolk werd een zuil of wolk gezien, die van de aarde opsteeg met aan de onderkant het glanzend gevest van een zwaard, welke zuil opsteeg in de vorm van een piramide en zichzelf veranderde in een spiraal of een achthoekige torenspits (zoals voorkomt op een afbeelding van een tekening uit 1527, door Collyns niet met elkaar in verband gebracht: volgens hem is het de afbeelding van een bemande raket; maar het is een torenspits, omgeven door rookwolken waaruit een zwaard komt, terwijl op de ‘raket’ een afgehakt bloedend hoofd is te zien; dezelfde afbeelding maar zonder het bloedende hoofd en het zwaard heeft Bessy 1965, 72 afb. 212 met de tekst: een komeet in 1480), en eveneens kwam er uit de lucht de gedaante van een piek of lans naar beneden, met een zeer scherpe punt daalde deze neer uit de lucht, en hij stond op het punt aan te vallen, maar hij weerhield zich daarvan. De eerste speer die zonder meer uit de hemel neerdaalde steeg na enige tijd hoger en die spiraal of torenspits die van de aarde opsteeg, snelde erachteraan om er voor de tweede keer een aanval op te doen. Dat ging zo anderhalf uur door. In Sopham in county Cambridge viel een hevige vuurbol op de aarde, die daar opbrandde en ongeveer een hectare graan vernietigde en nadat hij tot ontzetting van vele mensen en een paar stedelingen die het zagen heen en weer en op en neer gerold was, loste hij zichzelf op en liet een buitengewoon sterke zwavelgeur achter. Ook in Camberton (Co. Cambridge) zagen driltroepen, die een oefening hielden, de gedaante van een spiraal of torenspits in de lucht met verschillende zwaarden eromheen. In Brandon (Co. Norfolk) moesten de inwoners hun huizen verlaten om een piek of lans te zien die uit de hemel naar beneden kwam. De pamfletschrijver voegt toe: ‘Moge God in zijn genade zijn Kerk zegenen en sparen en vrede en waarheid onder onze gelovigen brengen.’ In Brandon werd op hetzelfde moment een zeemacht of vloot van schepen in de lucht gezien, die snel voorbij voeren, onder zeil en met vlag en wimpel, alsof ze op het punt stonden tot de aanval over te gaan. In Marshland (Co. Norfolk), binnen drie mijl van Kings Linne, hoorden een kapitein, een luitenant en verschillende andere personen van goede naam tijdens een donderbui een geluid alsof een heel regiment trommel[aar]s appel sloeg met volmaakte tonen en pauzes, hetgeen zeer bewonderd werd door ieder die het hoorde. En hetzelfde krijgslustige geluid werd op dezelfde dag in Suffolk gehoord en in andere delen van het Oostelijk Genootschap. Op al deze plaatsen waren grote donderbuien met regen en hagelstenen van uitzonderlijke grootte en vorm, en sommige waren hol als ringen. Hierna vervolgt de pamflettist: ‘Moge God geven dat al de mensen van dit Koninkrijk aandacht schenken aan elke waarschuwing van zijn Bazuin en dat wij spoedig ontwaken uit onze zonden en ons oprecht tot de Heer wenden, zijn strijd meestrijden tegen onze geestelijke vijanden, en dat wij die innerlijke rijkdommen verwerven, waarvan wij niet beroofd kunnen worden, en dermate

is near at hand (*vor der Thür sey*). And as long as God’s genuine signs can be distinguished from the delusions created by the devil those awaiting it can adopt the proper eschatological stance. ID., 374: Engel concluded: ‘Since so many different signs have occurred, and now, within two years, the devil has undertaken most wonderful exploits even here with us in the Mark, in Friedeberg, Spandau, and elsewhere, such a thing is surely an indication that the end of the world is near at hand, and that our Lord God will soon hasten here with his Judgement, to take to himself his elect and throw the unbelieving into the abyss of Hell.’

een innerlijk Koninkrijk van Rechtvaardigheid en Vrede zoeken, dat we als zijn tijd gekomen is, in staat kunnen zijn tot een gevestigde vrede en het uiterlijk Koninkrijk kunnen aanvaarden, en dat alles door onze Heer Jezus Christus.'

Collyns zegt: 'De plaatselijke bevolking heeft kennelijk gedacht dat het 'Tekenen uit de Hemel' waren, die hen waarschuwd van hun zondige paden af te wijken,' maar hij ziet er uiteraard UFO's in (Collyns, 248-250).

Kort na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914, tijdens het zegevierend oprukken van de Duitse legers naar de Marne, had iemand te Yerseke een visioen: Hoog in de lucht (in de richting van Duitsland) zag hij een mengeling van attributen van 't hoogste gezag op aarde omhoog schieten: van goud en edelgesteente schitterende kronen, diademen, scepters, vaandels, vlaggen, en ook kanonnen, geweren, revolvers, degens, sabels, lansen. Alles wirwarde dooreen en verhief zich zó hoog, dat het scheen alsof het het azuurblauw van de hemel raakte. En toen... spatte alles uiteen in een geweldige vonkenregen en zeeg uitdovend neer. Daar niemand onzer geloven kon, zeker niet op dat moment, aan de mogelijkheid van een uiteenspatten en in elkaar storten van het hechte Duitse rijk en volk, werd deze uitleg eenvoudig uitgeschakeld en een mogelijke verklaring gezocht in een andere richting. (G.D. van Oosten, 'Iets over supernormaal-begaafden', in: *E.V.* 8, 1936, 163)

Diverse tekenen aan de hemel worden behandeld door Lecouteux in zijn *Chasses fantastiques et Cohortes de la Nuit au Moyen Age* uit 1999 in het hoofdstuk over fantoomlegers. Hij heeft daarbij twee afbeeldingen, de ene van een leger in de lucht rijdend op de wolken boven een stad uit *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* van Conrad Lycosthenes, gedrukt in Bâle in 1557. Vrijwel dezelfde afbeelding is te vinden bij Bessy (1965, 72 afb. 215). Een tamelijk vergelijkbare afbeelding heeft Collyns met de tekst: 'Vliegend tapijt uit de Keulse Bijbel van 1478-1480' en tussen haakjes 'in werkelijkheid een UFO?' Het 'vliegend tapijt' is een zeer gestileerde wolkenpartij boven een stad. Op dit kronkelige 'tapijt' zien we een troep gewapende ruiters in volle vaart rijden met vooraan de banierdrager. De andere afbeelding van Lecouteux komt van een 'vliegend blad' door Georg Merckel in Nürnberg 1554 over een 'gezicht', gezien op 11 juni 1554 te Blech op 5 mijl van Nürnberg, van een luchtgevecht van twee ruiterslegers in de wolken. Een voorbeeld wordt verteld door Raoul Glaber in zijn *Geschiedenissen* tussen de wondertekenen van het jaar 1000 over de monnik Frottier, die op een zondag bij het vallen van de avond bij het raam naar buiten zat te kijken en plotseling vanuit het noorden een talloze menigte ridders zag komen, die op weg leken naar een veldslag en zich begaven naar het westen. Hij keek een tijdje en riep om getuigen, maar meteen begon het beeld te vervagen en verdween tamelijk snel. Hij was zeer getroffen door de schrik en kon zijn tranen nauwelijks bedwingen. Kort erop werd hij ziek en stierf het volgende jaar. Volgens Glaber betrof het een voorspelling, die het jaar erop in vervulling ging: Henri, de zoon van koning Robert, viel de burcht aan met een immens leger en een grote slachting had plaats.

In 1432 tijdens de oorlog van de graaf van Katzenellenbogen en de landjonker Jan-met-de-Kuif van Nassau zag men in Westfalen geharnaste mannen in de lucht rijden; de verschijning duurde drie dagen nabij Sint Jan in de zomer. In hetzelfde jaar zag men in Saverne in de Elzas 6000 mannen in de lucht rijden en men zag zelfs duidelijk de ijzers aan de hoeven van de paarden. Op 29 april 1506 zag men te Nordfeld nabij de Jungenberg een leger van ruiters zonder hoofden, geheel rood, en van de overkant een ander leger aankomen, geheel wit, dat het aanviel, op de vlucht joeg en achtervolgde tot aan de Hart, een bos. Deze lui waren zo groot, dat ze over bomen heenstapten. De verschijning liet zich zien gedurende vier weken, zonder onderbreking, op het middaguur, tot grote schrik van heel het land. In 1531 zag men in het Zwitserse Uri in de hemel

twee legers elkaar treffen en men zag op het meer boten gevuld met onbekende krijgers, die de banieren droegen van de vijf kantons; daarna verdween alles.³

De gevechten van fantoomlegers in de lucht worden ook besproken door Richard Hennig in zijn *Les grandes énigmes de l'univers* in een hoofdstuk getiteld 'La bataille des Champs Catalauniques et son épilogue «céleste»'. Aanleiding is een bericht in de biografie van St. Isidoor van Peluse van de neoplatonische schrijver Damaskios, levend in de 6e eeuw, over de ondergang van de Hunnen in 451 in de slag op de Cataloonse velden. Hij schrijft: 'Het meest verbazingwekkende dat men hierover vertelt is het volgende: toen de strijdenden gevallen waren, zetten de geesten van de doden de strijd voort gedurende drie hele dagen en nachten, dezelfde strijdlust toepassend bij het elkaar bevechten als ze hadden gedaan bij het levend strijden. Men zag hun wapens en men hoorde de slagen van hun zwaarden. Andere feiten van dit genre zijn sindsdien elders gerapporteerd.' In de *Protocol van Chemnitz* uit 1680 is sprake van het verschijnen van een grote komeet, maar talloze inwoners van Chemnitz waaronder niet de minste zweerden, dat ze bij het ondergaan van de zon twee spooklegers gevechten zagen leveren in de hemel. Volgens Hennig gaat het om een grote komeet of het noorderlicht. De gigantische staart van kometen of het vaak roodachtig opvlammen van het noorderlicht ontvlammen de verbeelding van het volk dat gelooft dat geesten of demonen met elkaar strijden in de lucht met lans- of zwaardslagen. Dergelijke berichten zijn er al uit de oudheid. Pausanias vertelt dat na de slag bij Marathon (490 VC) 'men iedere nacht het gehinnik van paarden en de herrie gemaakt door de soldaten die elkaar bevechten kon horen.' De Joodse geschiedschrijver Josephus vertelt over een gevecht van geesten zich afspelend in de lucht de dag na de inname van Jeruzalem door Titus (5 aug. 70) en volgens Hennig ligt ongetwijfeld de komeet die verscheen in 66, vlak voor de dood van Nero, ten grondslag aan dit verhaal. In de geschiedenis van de Arabier Ibn Fosslan zag men in de eerste nacht van zijn aankomst in Bulgarije (12 mei 922) in de lucht een vreselijke strijd die door horden geesten werd geleverd. Dit 'vreselijke gevecht' was waarschijnlijk het noorderlicht. Door astronomen in berekend dat in 451 de komeet Halley te zien was in de maand juli. Maar ook het noorderlicht kan een rol hebben gespeeld, zoals zou blijken uit de *Geschiedenis van de Goten* van Isidoor, die over het jaar 451 schrijft: 'In diezelfde tijd kon men tekenen in de hemel zien evenals op aarde die deze wrede oorlog voorspelden. Na talrijke aardbevingen onderging de man een eclips in het oosten, terwijl in het westen een komeet verscheen, die lange tijd in de

³ Lecouteux 1999, 46-49. Vgl. Clark 1997, 370: Individual episodes of demonic activity, spirit-possession, and witchcraft were recorded in pamphlets with titles (*Erschrockliche zeitung ...; Histoire prodigieuse...*; etc.) and styles of description that evoke just as strongly the contemporary reaction to the raining of blood, the appearance of armies in the skies, or the birth of creatures with hideous deformities. In *Signs and wonders from heaven* (1645), witchcraft trials from East Anglia and Stepney in London competed for attention as tokens of God's displeasure alongside comets, terrible storms, a monster kitten, and a hermaphrodite 'without a nose, hands or feet or legs, [and] one ear that grew in the neck'. ... Like all the prodigies in his book, witchcraft was something which, for [Stephen] Bateman (*The doome warning all men to the Judgemente: Wherein are contayned for the most parte all the straunge prodigies hapned in the worlde, with divers secrete figures of Revelations tending to mannes stayed conversion towardes God*, 1581, 396), 'foretokened' man's destruction: 'as in the time of olde, hayles, fires from heaven, thunderings, Eclipses, blasing starres, Elementall shewes of armies, raining of blood, milke, stones, earth, figures of dead bodyes, and instrumentes of warre, besides dreadfull voyces, after sundrye manners: On the Earth [371] deformed shapes both of men, byrdes, beastes, and fishes after which of every of these death of princes, alteration of Kingdomes, transmutations of religion, treasons, murthers, thefts, incests, Whoredome, Idolatrie, usurie, revenge, presecution, sworde, fyre, famine, hunger, death and damnation, presently followed.' ID., 380: Early modern history was punctuated by collective fears and panics clustering around decisive dates, startling events, and messianic persons. It was reported that eclipses might draw people from their houses in the belief 'that the world was ending and the day of judgement had come'. (Valderama)

hemel schitterde. Maar in het noorden kleurde de hemel rood als vuur of als bloed en zeer helder lichtende stralen verschenen als vlammeende lansen.’ (Hennig 1977, 1161-165).

Collyns heeft ook een afbeelding met de tekst: ‘Illustratie (in een boek) van minstens veertig UFO’s van twee verschillende types, die op 7 augustus 1566 boven Bazel te zien waren.’ Deze afbeelding is ook opgenomen door Bessy in zijn *A Pictorial History of Magic and the Supernatural* (1965, 71 afb. 208) met de tekst: ‘*The Gazette of Bâle* rapporteerde dat op 7 april 1566 wachters grote zwarte bollen zagen die met grote snelheden naar de zon reisden om ermee een gevecht aan te gaan.’ Bessy geeft als commentaar: ‘Mass-hallucination, no doubt.’ Op het plaatje zien we boven de stad, Bazel, waar enige opgewonden burgers naar de hemel staan te wijzen of kijken, een dertigtal meest zwarte maar nabij de zon ook witte bollen. De in het midden afgebeelde vrij grote zon heeft een tamelijk nors kijkend gezicht.

Bessy heeft nog meer afbeeldingen. Volgens hem hebben astrologen altijd een grote betekenis gehecht aan het verschijnen van kometen, meteoren, ‘hemelse tekens’, waarvan vele ongetwijfeld louter visioenen waren. Lang voordat er sprake was van vliegende schotels, maakten de oude kronieken groot spel met verhalen van onbekende hemelse objecten. Dus, de *Gazette of Nuremberg* rapporteerde dat een angstaanjagend visioen van ‘rode, blauwe en zwarte bollen of kruisen met de kleur van bloed’ verscheen bij zonsopkomst op 14 april 1561 (Bessy 1965, 71 afb. 207). De afbeelding is ook te vinden in het door Carl Jung opgezette boek *Man and his Symbols*, waar bij de afbeelding staat: ‘een illustratie van een 16^e-eeuws Duits “vliegend blad” van enige vreemde cirkelvormige objecten gezien in de lucht – vergelijkbaar met de “vliegende schotels”, die in recente jaren zijn gezien. Jung heeft gesuggereerd dat zulke visioenen projecties zijn van het archetype van geheelheid (wholeness)’ (Jung 1990, 249). De afbeeldingen zijn spiegelbeeldig afgebeeld. Bij Bessy zijn de twee rookwolken aan de horizon rechts en ligt de stad met de kerktorens links. Horizontaal erboven in de lucht hangt een enorme lanspunt met erboven een druk spel van allerlei kleuren ballen, soms met zijn vieren een kruis vormend, die zelfs het nors kijkende gezicht van de zon bedekken. Nog meer nogal geometrische vormen zijn er te zien: bogen, buizen vol tennisballen lijkt het, etc. Ook heeft Bessy (72 afb. 210) een afbeelding (niet aangegeven van wanneer, 16^e-eeuws?) met de beschrijving: ‘Een vloot in de lucht in 1140’. Op de afbeelding zijn zeer grote zeilboten in de wolken boven een stad te zien, waarnaar kleine mensen op de voorgrond wijzen.

Een bericht over uit de lucht vallende zwaarden en andere zaken wordt gegeven door de 17^e-eeuwse Schotse kroniekschrijver Patrick Malker: ‘Diverse nog in leven zijnde personen kunnen getuigen dat in het jaar 1686, in de maanden juni en juli, nabij de veerpont van Crosford, twee mijl boven Lanark en vooral in de Mains, op de river de Clyde, een grote menigte zich diverse malen ’s middags verzamelde. Er was daar een regen van mutsen, vlaggen, geweren en zwaarden; de bomen en de grond waren ermee bedekt; compagnieën bewapende mannen marcheerden in slagorde langs de rivier; compagnieën, die de compagnieën tegemoet kwamen, raakten slaags met elkaar en verdwenen ter aarde vallend; anderen verschenen onmiddellijk en marcheerden in dezelfde richting. Ik ben er drie achtereenvolgende keren ’s middags naar toe gegaan en ik heb waargenomen dat er tweederde van de lieden waren die het hadden gezien en eenderde die niets had gezien; diegenen die het hadden gezien waren gegrepen door zo’n schrik en zo’n beving, dat degenen die het niet hadden gezien erdoor getroebleerd waren... Zij die die dingen daar gezien hadden konden de soorten geweerbatterijen, hun lengte en hun grootte beschrijven evenals de greep van de zwaarden, of zij klein waren of driehoekig of volgens de wijze der hooglanders; de koorden van de mutsen zwart of blauw; en degenen die deze voorwerpen zagen, ontwaarden bij het verlaten van hun huis een muts en een zwaard die gevallen waren op hun schoorsteen.’ (Tarade 1971, 107 naar Walter Scott).

Voor het jaar 1550 maakt de kroniekschrijver van Freising opmerkingen over *vil wunderliche Sachen in Europa, als Cometstern, Blut regnen, stilstehende Feuer, Straalen in Luft etc...* In 1577 zegt hij over de komeet van dat jaar: *was diser schröckhliche Lufftstern mit sich bracht, bezeugt der Curs folgender Zeiten*. Aan het begin van de grote vervolgingen, d.w.z. in het Wonderjaar 1588, al voorspeld in 1580 (een conjunctie van Saturnus en Mars), zegt hij dat er in dat jaar *viel Misgeburt und seltsame Wunder in Luft und Wasser abgeben und is dergleichen in vil hundert Jaren nit gewest...* Schorer's Kroniek van Memmingen refereert aan kometen in 1572, 1577, 1582, 1596, en 1618, en andere voortekens in bloed en in de hemel in 1575, 1581 en 1582. In 1625 werd een *feurigen Drachen* gezien in het firmament. Uiteraard werd ook in het grote heksenjachtjaar van 1590 een komeet gezien. In 1591 schreef een priester: *'Nirgends nicht denn Furcht und Schrecken, Teufel und Gespenster, Unholde, Hexen, Misgeburten, Erdbeben, Feuerzeichen am Himmel, dreiköpfige Gesichter in den Wolken und so viele andere Zeichen göttlichen Zorns...'* (Behringer 1997, 110 n. 210).

Teenstra rapporteert ook diverse gevallen van merkwaardige verschijnselen in de lucht. Zo is er het verhaal van Von Humbolt, dat plaats had op 12 november 1799 in West-Indië en tevens in Duitsland: duizenden van verschietende sterren en vuurkogels volgden elkaar vier uur lang op. In de nacht van 12 op 13 november 1832 zag men over heel Europa een ongelooflijk aantal grotere en kleinere verschietende sterren. Een waarnemer uit Engeland telde er 48 in 5 minuten tijds. Een andere waarnemer te Düsseldorf telde er 267 tussen 4 en 7 uur in de morgen. In de nacht van 12 op 13 november 1833 telde een waarnemer te Boston in een kwartier 650 verschietende sterren. Ook werd schade aangericht: op 13 november 1835 viel een gloeiende massa op het dak van een huis in het Franse departement Aix, waardoor het huis geheel afbrandde. In de nacht van 12 op 13 november 1838 zijn in Duitsland meer dan 1000 vallende sterren waargenomen (Teenstra 1846, 63f). Ook neemt hij een lang gedicht op (van hemzelf?), getiteld 'De Duivelsbanners van Dragten', waarin de volgende verzen voorkomen na de zin 'Te middernacht was 't nergens pluus':

'De lucht was vol van meteoren,
Van onheilspellend vuur en licht;
Wat heeft de phantasie te voren,
Al monsters in de lucht gesticht.

Men zag er ringen, bogen, kroonen,
Een bijzon of een valsche maan;
Als straf om 't booze te beloonen,
Voor 't kwaad, door 't menschdom hier gedaan.

Men zag er krijg van strijdb're mannen
En 't regende soms enkel bloed;
Vuurkogels lagen op de pannen,
't Sint-Pietersvuur bragt 't huis in gloed.

Bij meteoren vermeldt Teenstra, dat op 2 juli 1843 met veel gedruis 3 meteoren op een stuk bouwland nabij Utrecht vielen, waarvan de ene meer dan x Ned. ponden zwaar was (x staat voor het getal dat door een drukmischer is weggefallen). Bij 'strijdbare mannen' merkt hij op, dat een zodanige strijd aan het firmament o.a. werd gezien in 1132 in Friesland. Over het Sint-Pietersvuur zegt hij dat elders deze 'phosphorieke luchtsoorten en electrieke lichten' ook St. Elmsvuur of *feu de St. Helene* wordt genoemd (1846, 244). Bijzonnen zijn te zien op een afbeelding bij Bessy (72 n°211) van drie zonnen in 1492, evenals de bloedregen te Lissabon in 1551 (n°214). Vrijwel dezelfde afbeelding (in kleur) van een bloedregen werd tweemaal gebruikt

door Hartmann Schedel in zijn *Wereldkroniek* uit 1493. Op Blat CLXXI staat erbij: ‘*Zu den zeiten Kaiser Ludwigs hat es (als die gschichtbschreiber setzen) bey der burianischen statt drey tag vnd nacht plüt geregent.*’ Dit wordt gevolgd door het bericht dat in hetzelfde jaar de rivier de Tiber de stad Rome zo had overstroomd, dat men met een bootje van de ene straat naar de andere moest varen. En ook andere plaatsen waren zo overstroomd, dat men meende dat de zondvloed was gekomen. Het gebeurde zelfs een tweede maal te Rome binnen een jaar. Op Blat CXCVIII staan 2 niet identieke afbeeldingen van de bloedregen met ertussen een afbeelding van een ander merkwaardig verschijnsel aan de hemel. Bij het middelste plaatje begint de tekst, dat in deze tijd, Mccxviiij, ettelijke mensen in het westen met het heilig vuur zo werden aangestoken, dat hun ledematen zwart werden als kolen. Toen ze echter in de Onze Lieve Vrouwenkerk in die buurt binnenliepen en God aanriepen, kregen ze van God door voorbede van Marie de Jonkvrouw gezondheid. Dit wordt gevolgd door het bericht: ‘In dit jaar in de maand juni heeft het op diverse plekken in Welsche landen bloed geregend.’ Dit wordt gevolgd door het bericht dat een zeug in de *Liginensischen pfarz* een zwijntje met een mensengezicht had gebaard. Ook werd in datzelfde jaar een viervoetig hoentje uitgebroed. Hierna volgt de tekst die bij het middelste plaatje hoort: ‘*Feu^rrige stralen oder spitzen erschynen am himel, die taylten sich durch den gantzen himel. So fieln stern auff die erden. So man wasser darauff goße so gaben sie einen hale* (‘knal’). Het volgende bericht luidt, dat er harde winter was, die gevolgd werd door een grote *tewrung* (‘duurte’: alles werd duur), zodat vele lieden en vee stierven en de vogels zichzelf ‘verwurgden’. In Welsche landen was een aardbeving van 40 dagen die de dorpen omkeerde. De maan werd bij nacht verduisterd en bloedkleurig (op de afbeelding is een moeizaam kijkende lichtloze volle maan te zien). Hierna volgt het bericht van een vrouw die een wonderschepsel met tweevoudig lichaam baarde, dat van voren een mensen- en van achter een hondengezicht had (op de afbeelding is een mens te zien met vier armen en twee hoofden, waarvan één dat van een wolfachtige hond). Op Blat CXLVI staat een andere afbeelding, waarop tussen het bloed ook brokken van het een of ander te zien zijn. Het bericht luidt: ‘Verschrikkelijke tekens zijn in Welsche landen in het jaar 570 bij nacht gezien. Toen verschenen vurige stralen aan de hemel en bloed drupte uit de wolken. Dit duidde op menselijk bloed dat daarna vergoten werd.’ Vervolgens regende het veel dagen achtereen en de Tiber zwol zo aan, dat aan het benedeneinde veel volk verdronk. Hetzelfde gebeurde ook op andere plekken en streken. In een watervloed verschenen dieren van ’s morgens tot *nonzeit* (‘noon’, het negende uur = 15.00), die hadden man- en vrouwgestalte en lang haar tot de lenden. Het onderste deel werd door het water bedekt (vergezeld van een plaatje, waarop een man en vrouw met naakt bovenlijf en lang haar – zij blond, hij bruin met baard – met handen in bidhouding in het water staan). Tot slot volgt dan het bericht: ‘Ze zeggen dat ook een afgescheurde berg in Gallia een grote *hal* (‘knal’) heeft gegeven en daarop veel lieden en gebouwen ingestort zijn.’ Dezelfde afbeelding wordt nogmaals gebruikt op Blat CLXX met het bericht: ‘Wondergrote hagelstenen (zeggen ze) zijn in deze tijd [van Keizer Lotharius] in Gallia gevallen. Die hebben veel vee en ettelijke mensen gedood. Tussen deze hagelstenen waren vaste harde brokken van wonderbaarlijke lengte. Zo geschiedde in het Welsche land een aardbeving, zodat op diverse plekken steden en bergen instortten.’ Dit wordt gevolgd door een bericht over sprinkhanen in onbegrijpelijk getal die zes vleugels en staarten harder dan de stenen hebben. Ze bedekten als de sneeuw het aardrijk in Gallia en verwoestten alles dat daar groeide. Toen ze echter op het laatst in de zee en weer eruit bij het strand op het aardrijk werden geworpen, maakten ze een smerige vochtigheid, die de lucht vergiftigde. Daarop volgde een algemeen groot sterven.

Ook andere hemeltekens zijn bij Schedel te vinden. De drie zonnen bijvoorbeeld staan op Blat XCIII met de tekst: ‘*Drey sunnen sind am andern tag nach absterben des keysers Julij aufgangen*

vnd im orient erschinnen, die zich van tijd tot tijd in een enkel zonnelijf en -kring tezamen getrokken hebben, beduidend dat de heerschappij van Lucius Anthonius en Marcus Anthonius en Augustus Octavianus in één enkel vorstendom zou worden getrokken of eerder daarom dat de kennis van de drievoudige en enige God de hele wereld weldra nadert. In deze tijd spreekt in de voorstad van Rome een os met een boer en sprak dat hij voor niets en vergeefs werkt, want er zou in korte tijd meer gebrek aan lieden dan aan graan verschijnen.’ Op Blat CCIII is een andere afbeelding van drie zonnen onder een afbeelding van twee maansikkels rond een gezicht met een groot rood Grieks kruis. De tekst luidt: ‘Drie zonnen werden in deze tijd [van Gwilielmus, hertog van Aquitania] in de maand september in het westen bij elkaar gezien en meer dan twee uur later ging de middelste zon na het verdwijnen der andere te ruste. Eveneens zijn ook in de volgende jaren daarna drie manen verschenen en in de middelste een kruisteken. Deze gezichten werden door ettelijke uitgelegd dat zij tweedrachtigheid der kardinalen bij de verkiezing van de paus en de keurvorsten bij de keuze van een Roomse koning betekenden, toen tegen paus Alexander (zoals hiervoor gemeld is) vier pausen verkozen werden. Dientengevolge was er een zware splitsing; die duurde 17 jaar. Zo waren in deze tijd zulke aardbevingen en vooral in Syrië en Sicilië, dat land, lieden en steden schokten en in stukken vielen.’

In Friesland zag men in 1182 vier zonnen en een menigte gewapende mannen aan het firmament, terwijl er een bloedige regen uit de lucht viel, wat natuurlijk veel ontsteltenis verwekte. De lichtzuilen onder en boven de zon nemen een enkele maal de vorm van een kruis aan. Zulk een kruis zag Constantijn de Grote bij klaarlichte dag boven de zon en hij droomde, dat hij in dat teken overwinnen zou. Toen de Friezen in 1217 kruisen in de lucht hadden aanschouwd, maakten duizenden zich op, om aan de vierde kruistocht deel te nemen. Schrikbarende verschijnselen waren ook de bloed- en zwavelregens. Een bloedregen is eigenlijk een neerslag van rode insecten of van wieren, een zwavelregen van het overvloedige stuifmeel der dennen en pijnen, dat in de bloeitijd de lucht vervult en met het hemelwater neervalt. Als in het voorjaar het speenkruid buitengewoon veel okselknolletjes voortbracht, welke als graankorrels op de grond lagen, fabelde het landvolk van een korenregen, die gevallen zou zijn, aldus Heuvel (1978 = 1909, 136f).⁴

Een andere afbeelding van hemeltekenen is te zien op Blat CXLII: rechtsboven is een maansikkel, links een grote ster waaraan een ‘buis’ lijkt te hangen, en in het midden een stel stralen. Het bij het plaatje horende bericht wordt voorafgegaan door het bericht over een grote aardbeving, die in deze tijd (van koning Theodoric) vier maanden achtereen bij Constantinopel was en die ophield na de vermaning van een kind dat men driemaal moest zingen: ‘*Heilliger, heilliger, heilliger Got, starker vnd vnto^edlicher, erbarm dich vnser!*’ Ditzelfde woord werd naderhand op het Calcedonische concilie geboden in de kerk uit te spreken. Hierna volgt het bericht van het plaatje: ‘Veel tekenen verschenen ook aan de hemel. Tegen middernacht zag de hemel vurig. Zo werden *plitzen stangen oder spieß* (bliksemflitsen of -spiezen) gezien, de maan verduisterd (*vertunnelt*, lees *vertunkelt*) en verscheen een komeet bij Tholosa.’ Hierna volgt het bericht over de erge ketterij, die op het Calcedonische concilie *acephalorum* werd genoemd, wat

⁴ Sebastien Michaëlis schreef: Such was the malleability of the air, that it ‘doth easily take the impression of all colours and formes’. If rainbows appeared naturally, if clouds could in any case look like dragons and serpents, if the corruption of the atmosphere in summer led to the raining of toads and frogs and the engendering of butterflies and vermin, then it was easier still for spirits to use air to manufacture human and animal shapes and don them like garments. (Clark 1997, 185; Michaëlis, *Discourse of spirits*) Volgens Sprat zijn er ‘many Qualities, and Figures, and powers of things, that break the common Laws, and transgress the standing Rules of Nature’. These transgressive phenomena were especially significant because they were uniquely revealing. Among the examples he gave of those investigated by or communicated to the Royal Society were ... strange weather conditions (including the raining of fish and frogs) ... (Clark 1997, 307; Sprat, *History of the Royal Society*)

in het Duits zoveel is als *on hawbt* ('zonder hoofd'). Deze ketters weerspraken en loochenden de eigenschap van twee substanties in Christus.

Nog meer plaatjes van hemeltekens zijn te vinden in dit wonderlijke boek (op Blat CLXXXIX een vurige balk in de lucht), maar het zou te ver voeren ze allemaal te behandelen.

5.

Het volgende onderwerp over 'ankers', dat Ross aansnijdt, is opgenomen in de *Motif-Index of Early Irish Literature* als N786: *Anchor catching in oratory of submarine monastery leads to adventure* (Cross 1969, 413). Het verhaal is te vinden in de Ierse *Liber Hymnorum* uit de 11^e eeuw, een verzameling van hymnen, legenden en historische verslagen. De samensteller wil de naam *Plea* verklaren (hetgeen Placentia zou zijn), een stad in Italië toebehorend aan Saint Brigid. Of *Plea* is een stad die aan Brigid toebehoort op de Ictische Zee en waarvan de Regel door het volk van Brigid in acht wordt genomen. En zie hier hoe dit tot stand kwam. Brigid (die een klooster wilde stichten) zond zeven van haar mensen naar Rome om de Regel van Petrus en Paulus te leren, want zelf was het haar door God niet toegestaan om te gaan. Toen ze terugkwamen bij Brigid wisten ze niet één woord meer van de Regel. 'De Zoon van de Maagd weet,' zei Brigid, 'klein is jullie profijt, hoewel jullie arbeid groot was.' Ze zond nogmaals zeven anderen en met hen verliep de zaak exact als met de eerste zeven en toen zond ze nog eens zeven man en met hen haar blinde zoon, want wanneer hij iets hoorde, sloeg hij het meteen op in zijn geheugen. Welnu, toen ze op de Ictische Zee waren beland, overviel hen een geweldige storm, zodat ze het anker uitwierpen. Het kwam vast te zitten in de koepel van een oratorium, zodat ze onder elkaar lootten wie er neer moest duiken en het lot viel op de blinde jongen. Hij dook onder en bevrijdde het anker, maar hij bleef daar een heel jaar om de Regel te leren, totdat de rest van het gezelschap terugkwam voor hem uit het Oosten [d.w.z. van Rome]. En een grote storm overviel hen weer op dezelfde plaats zodat ze weer het anker uitwierpen. Toen kwam de blinde jongeling naar hen van beneden met de Regel van de dienst van die congregatie bij zich. Hij bracht ook een klok mee om aan hen te geven. De klok, die thans toebehoort aan de congregatie van Brigid, is dezelfde klok die de blinde jongeling meebracht, en de Regel die ze hebben is de Regel die de blinde jongeling meebracht uit *Plea*.

Volgens Ross is ditzelfde verhaal te vinden in de *Leabhar Breac* copy van de *Féilire Oengusso* (*Martyrology of Oengus*), waarin te lezen staat: 'Amra *Plea*, een klooster van Brigit, dat op de kust van de zee van Wight staat.' Het kan ook worden gevonden in het *Book of Leinster*, waar wordt gezegd dat de gemeenschap van Brigit een klok had, genaamd 'De Klok van de Blinde Jongen'.

Een dergelijk onderwateravontuur overkwam ook de koning van Ierland, Ruadh, zoon van Righdhonn van Munster, in een verhaal uit de 9^e eeuw. Hij had een ontmoeting afgesproken met de Noren. Hij voer naar zijn afspraak met de Noren om Schotland heen vanuit het zuiden met drie schepen; op ieder schip waren dertig man. En midden op zee bleef zijn vloot als vastgeworteld staan, en wat voor rijkdommen en schatten men ook in het water wierp, de schepen kwamen niet los. Ze wierpen het lot om uit te vinden, wie van hen over boord zou springen en uitzoeken, wat er aan de hand was. Het lot viel op de koning zelf. Toen sprong koning Ruadh, zoon van Righdhonn, in het water en werd meteen door de zee verzwolgen. Grote smart overviel hen, maar daar kwamen negen lieflijke vrouwen. Zij vertelden hem, dat zij het geweest waren, die het schip hadden vastgehouden, opdat hij naar hen toe zou komen, en ze boden hem negen vaten vol goud, wanneer hij negen nachten met hen sliep, één nacht met ieder van hen. Dat deed hij. Ondertussen

konden de mannen op de schepen niet verder varen vanwege de toverkracht, waarover de vrouwen geboden. Een van de vrouwen zei tegen hem, dat ze bezwangerd was en dat ze hem een zoon zou baren en dat hij haar moest komen bezoeken, wanneer hij terug zou keren uit het oosten (d.w.z. uit Noorwegen). Dan kon hij de jongen meenemen. Daarop ging hij naar zijn mannen en ze voeren verder. Ze bleven zeven jaar bij hun vrienden en ze kwamen via een andere route terug en landden aldus in Inbher Ailbhine. Daar haalden de vrouwen hen in. Toen zij hun schepen op het strand trokken, hoorden de mannen een geklaag, dat doordrong van een koperschip vandaan; toen kwamen de vrouwen aan land [d.w.z. bij het land in hun schip] en ze stieten de jongen van zich [d.w.z. overboord]. De kust was rotsig en vol spleten, de jongen viel op een van de stenen en aan deze wond stierf hij... (Hetmann1986, 12f).

De versie van Ross, afkomstig uit de *Dinnseanchas* ('place-lore'; Stokes 1894, 295) wijkt in details af: Rúad, zoon van Rígdonn, zoon van de koning van Fir Murig, monsterde de bemanningen van drie schepen uit om te gaan spreken met zijn pleegbroer, de zoon van de koning van Lochlann. Toen ze halverwege de oversteek waren, waren ze niet in staat verder te reizen in welke richting ook alsof een anker hen tegenhield. Dus ging Rúad over de boord van het schip om er achter te komen wat hen tegenhield en hij ging onder de boot. Toen zag hij negen vrouwen, de mooiste vrouwen van de wereld, die hen tegenhielden, drie onder ieder schip. Daarop voerden ze Rúad weg met hen en hij sliep negen nachten lang, ieder met een van de vrouwen, op droge grond of op bedden van brons. En een van hen werd zwanger van hem en hij beloofde dat hij weer naar hen zou komen als hij zijn reis had volbracht. Toen ging Rúad naar zijn pleegbroers huis en bleef zeven jaar bij hem, waarna hij terugkeerde en zich niet waarachtig aan zijn afspraak hield, maar naar Magh Muirigh voer. Daarop namen de negen vrouwen de zoon (die onder hen was geboren) en gingen op weg (zingend, in een boot van brons) om Rúad in te halen, en ze slaagden niet. Daarop doodde toen de moeder haar zoon en Rúads enige zoon en ze wierp het kinds hoofd achter hem aan en toen zei iedereen alsof met één stem: '*Is Ollbine, Is Ollbine*', hetgeen betekent: 'Het is een vreselijke misdaad, het is een vreselijke misdaad.'

Vandaar [heet het estuarium van de Dilvin rivier bij Malahide] Inber Oillbine.'

Echter verder terug in de tijd zijn er heiligenverhalen zoals het leven van de H. Winnoc, die samen met zijn broers Quadanoc, Ingenoc en Madoc, in het klooster treedt, zeer tegen de wil van hun vader, de koning van Bretagne. Onderweg tijdens de vaart naar het klooster wordt Winnoc overboord gegooid door edelen, die boos zijn over Winnocs besluit. Dan heeft er een wonder plaats, want de golven splijten en Winnoc komt terecht op een wonderlijke groene vlakte op de zeebodem. Met Gods hulp wordt hij vervolgens door de stomverbaasde bemanning van een voorbijvarend schip gered (Peeters 1959, 97).

Ross besluit zijn artikel met een moderne variant van het verhaal van Rúad, waarin het anker weer een hoofdrol speelt. Het verhaal komt uit de collectie van de verzamelaar Tadhg Ó Murchadha, die het optekende uit de mond van zijn vader in Waterville. Het verhaal begint met wat de titel lijkt te zijn: 'Hier is nog een verhaal over een man die naar Tír na nÓg (het 'Land der Jeugd', i.e. de 'Andere Wereld') ging', waarna het verhaal volgt van een man van de edele O'Falvey-clan in Iveragh, een zeeman bij de Blondharige Handelaar. Hij heette Clusaodach Ó Fáilbhe en was waarlijk een groot zeeman. Hij vreesde storm noch windhoos en menige storm had hem gevonden op zijn route naar de voornaamste havens van Ierland, aangezien de Blondharige Handelaar altijd bezig was met komen en gaan van haven naar haven met zijn koopwaar. Hij was ook vaak in het buitenland om te kopen en te verkopen, zodat zijn reizen hem overal brachten. Hij was heel trots op de jonge zeeman Clusaodach Ó Fáilbhe en de twee konden goed met elkaar opschieten. De Handelaar hield van een zeeman die zich niet druk maakte over slecht weer en tegelijkertijd zorgvuldig en accuraat was wat betreft zeemanzaken.

Op een dag kwam het tweetal uit Cork, beladen met het een en ander en op weg naar Ballinskelligs Baai. Het was een prachtige zomerdag zonder een enkel zuchtje wind en de zee was spiegelvlak. Ze maakten zo weinig voortgang dat toen ze Clocha Dubha bereikten de Blondharige Handelaar tegen Cluasaodach zei, dat ze net zo goed het anker konden uitwerpen en aanleggen tot de avond in de hoop dat een bries zou opzetten tegen zonsondergang. Ze deden aldus en lagen daar het grootste deel van de dag. 's Avonds stak de wind op en de Handelaar vroeg om het anker op te halen zodat ze hun reis konden voortzetten. Cluasaodach greep de kabel – ze hadden toentertijd wollen touwen – en probeerde het anker binnen te halen, maar hij kreeg er geen goede grip op. Hij lichtte het een paar voet van de zeebodem, maar wat hij ook probeerde, meer kreeg hij niet voor elkaar. Hij bleef proberen totdat het zweet hem aan alle kanten uitbrak, maar hij kreeg er geen beweging in. Hij kreeg het ankerblad niet los van wat het beneden vasthield. 'Yerra, er is een duivelse greep op het anker. Wat in hemelsnaam kan er beneden aan vastzitten?' zegt de Handelaar, toen hij ongeduldig werd van al de pogingen die de ander deed. 'Joost mag het weten,' zegt Cluasaodach, 'al doe ik nog zo mijn best, het lukt niet, vanwege iets dat er beneden aan vast zit. Kom hier en je zult het zelf zien.' De Handelaar kwam hem te hulp en tezamen trokken ze uit alle macht, maar waarlijk de Tuatha De Danann zelf hadden het niet kunnen oplichten. 'We kunnen beter opgeven en de kabel doorsnijden,' zegt de Handelaar. 'Het zou zonde zijn zo'n goede kabel door te snijden,' zegt Cluasaodach, 'het zal niet gemakkelijk zijn zo'n goede terug te krijgen.' 'Dat is waar, maar we hebben geen keus. Het zou erger zijn als we deze bries missen en misschien het tij ook,' zegt de Handelaar, een mes terwijl hij sprak pakkend. 'Rustig aan,' zegt Cluasaodach, 'ik duik even naar de zeebodem en kijk wat het vasthoudt.' En hij trok tegelijk zijn kleren uit en dook hoofd eerst de zee in. Hij daalde af glijdend langs de kabel en steeds dieper ging het tot hij kwam op de bodem van de bodem naar hij meende. Hij was verbaasd dat hij nog steeds niet bij de zeebodem was gezien de lange afstand die hij had afgelegd. Na nog een tijdje trof een windvlaag zijn gezicht, hem zowel verblindend als windend. Toen hij zich hersteld had, merkte hij dat hij op droge grond stond met de zon, die op hem neerscheen vanuit een blauwe hemel boven hem. Het was een mooie, bloemrijke, beboste streek. Hij had nog nooit zoiets moois gezien. Hij keek om zich heen en het eerste wat hij zag, was de kabel, die uit de lucht neerhing. Dat bemoedigde hem en hij ging voort met hem over land te volgen. Hij bleef doorlopen tot hij voor een fraai witgepleisterd huis kwam, zo'éntje als een koning of een edelman zou kunnen bezitten. En waar de kabel naar binnen ging recht door het portaal. Het blad van het anker zat vast in de deurpost. Hij ging op het huis af en daar zat een wonderschone jonge meid op een stoel van goud bij de deur. Ze zat de mooiste muziek te maken die een mens ooit hoorde met de kabel. Cluasaodach groette haar en ze groette hem en ze gaf hem eenentwintig welkoms in het Land der Jeugd. 'Musha voorwaar, gij eerbare edelvrouwe,' zegt Cluasaodach, 'het is lastig en problematisch de avond die je mij en mijn baas bezorgde, toen we probeerden dit anker te bevrijden en er geen hoop voor ons was. Om maar te zwijgen van de last die je me bezorgde om ervoor hier te komen. Je zou je moeten schamen ons zo beet te nemen.' Het meisje boog achterover en lachte de liefste en meest muzikale aller lachen. 'Dit gedoe is voor mij en mijn baas geen zaak om te lachen,' zegt Cluasaodach. 'Vergeef me, jongeman,' zegt ze, 'het is niet zonder reden, en een goede reden voorwaar, dat ik je dit aandeed. Ik wilde slechts een excuus om je hier beneden bij me te brengen. Je moet hier nu blijven en met me trouwen. Ik ben lang zonder gezelschap geweest. Dit heerlijke land is van mij en ik ben er de koningin van. Het zal van jou zijn als we getrouwd zijn om te hebben voor zolang als je leeft.' 'Musha de hele wereld weet dat je in het geheel geen gebrek aan mannen hebt zonder een arme zeeman zoals ik ben te kiezen,' zei Cluasaodach tegen haar. 'Nu, nu, wil je ophouden en je op je gemak stellen. Je moet blijven nu je hier bent gekomen,' replikeerde ze. Hij realiseerde zich dat het tijdsverspilling was

om met haar te redetwisten en dat hij er beter maar het beste van kon maken. ‘Ik zal blijven,’ zegt hij, ‘als je me naar boven laat gaan om afscheid te nemen van mijn mensen en van mijn baas, de Blondharige Handelaar. Hij zal wel ongerust zijn, dat ik zo lang weg ben geweest.’ ‘Er is niets wat je weerhoudt dat te doen,’ zegt ze, ‘maar kom zonder te treuzelen hier bij me terug, anders zal het je slecht vergaan.’ Hij nam toen afscheid van haar en tilde het anker op. Hij kwam naar boven naar de Blondharige Handelaar en vertelde hem, woord voor woord, alles wat er met hem was gebeurd. De andere nam geen genoegen met het nieuws want hij had geen zin om afscheid te nemen van zo’n goede zeeman, maar hij had geen keus. Cluasaodach ging naar huis en vertelde het verhaal aan zijn moeder. Hij nam afscheid van haar en ze was verdrietig hem te zien gaan. Hij gaf haar als een teken dat hij iedere meimorgen (de ochtend van 1 mei) een verkoolde boomstam zou sturen met het getij zolang hij leefde in het Land van de Jeugd. Gezegd wordt dat zo’n boomstam ieder jaar kwam aandrijven tot voor kort. En hier is het verhaal afgelopen.

De scene met het anker komt al voor in de verhalen rond Sint Brandaan, hetgeen niet door Ross wordt vermeld. De *Navigatio Sancti Brendani Abbatis*, waarvan een overzicht wordt gegeven door Oskamp, bevat een scene, waarin de reizigers aanleggen bij een eiland en ‘de haven is vol duivels in de gedaante van dwergen en pygmeëën met hun gezichten zo zwart als [houts]kool.’ Van Brendan mag niemand het eiland betreden, behalve hij, ‘die “menselijke” gevechten zal strijden tegen duivels en bloed over hen zal vergieten.’ Wanneer ze willen vertrekken, kunnen ze het anker niet ophijzen en zijn gedwongen het achter te laten. Aangezien de smid is gestorven, is er niemand, die een nieuw anker kan maken, maar Brendan zegent de handen van een priester, waardoor deze het werk van de smid kan verrichten. (Oskamp 1970, 20f).

Het vastzittende anker komt ook voor in de Middelnederlandse *Reis van Sente Brandane* (vv. 2161-2226) na het avontuur met de zeeslang. Ze waren hiervan door God bevrijd en voeren een eindje voort. Toen kwamen ze op een plaats waar het water zo dun was, dat ze beneden daarin klokken hoorden luiden en weerklinken en ook priesters zingen (het is dus het onderwaterklooster); ze hoorden paarden hinniken en ook vogels zingen; ze hoorden honden blaffen en ook de hoornen schallen en vrolijk zingen en dansen en springen; ze hoorden lawaai maken door mannen en vrouwen. Toen ze dit daar beneden hoorden, waren ze zeer verbaasd, dat het zo dichtbij hen was en ze niets zagen. Met algemene stemmen wierpen die heren zinkstenen uit om te zien hoe diep het water was. Die stenen waren zwaar: in zeer korte tijd waren ze al bij de zeebodem. Daarna wierpen ze het anker uit: hierdoor kwamen ze in de problemen: meteen bij het vallen werd het anker geheel en al beneden gevangen en gebonden. Daar bleven ze vele uren en waren zeer verbaasd, wie het daar beneden vasthield. De meesterstuurman zei toen: ‘Ik weet wat ik het best kan doen; snij ik het ankertouw door, dan kunnen we nooit meer de bodem van de zee meteen bereiken. Helpt ons, Heer, van hier omwille van Uw Moeders eer. Nu kunnen we nooit meer onze reis hervatten!’ Ze lieten het zeil neer. Toen vroeg sint Brandaan aan een van zijn kapelaans, die Noë was genaamd, of hij nog wat te schrijven had over de wonderlijke zaken, die hij had gezien. Noë sprak meteen: ‘Vader, ik heb het allang opgegeven. God dank, het boek is volgeschreven.’ Toen sprak sint Brandaan: ‘Dan wil ik dat wij terstond dit boek opnemen en voor sint Marie dragen, want wij varen terstond weer naar ons land. Onze pelgrimage is spoedig voldaan, dat hoop ik bij God.’ Toen dit alles was gedaan, gingen zij terstond aan het zeil en trokken het op aan de mast en bonden het vele malen vast. De ankerkabel sneden ze door en voeren vrolijk de zee op en kwamen weldra behouden in hun land.

Dit komt sterk overeen met de samenvatting die Oskamp geeft van de MHD poëtische adaptatie. Hier komt Brendan aan het einde van de wereld, waar het water erg dun is en de lucht zeer heet. De monniken horen een andere wereld onder de golven. Bij deze gelegenheid lossen ze het anker,

dat gegrepen en vastgehouden wordt door de bewoners van de andere wereld. Ze worden gered door een kluizenaar en een dwerg. (Oskamp 1970, 31).

Onderwater-steden worden op vele plaatsen ter wereld aangetroffen. De Joodse wereldreiziger Benjamin van Tudela (12^e eeuw) was in Tyrus en zegt: 'Een man kan de muren van Nieuw Tyrus beklimmen en het oeroude Tyrus zien, dat de zee thans bedekt heeft, gelegen op een steenworp afstand van de nieuwe stad. En zou men bereid zijn eropuit te gaan per boot, dan kan men de kastelen, marktpleinen, straten en paleizen op de bodem van de zee zien.' (Adler 1907, 30f).

6.

In zijn artikel verwijst Ross veelvuldig naar een eerder artikel van hem, getiteld 'The Knife Against the Wave' (*Folklore* 105, 1994, 83-88), waarin we het volgende verhaal aantreffen afkomstig uit een collectie verhalen uit de Ierse county Leitrim bijeengebracht door Leland L. Duncan en gepubliceerd in *Folklore* (7, 1896, 175-177). Het verhaal is opgenomen door William Kinsey van Tom Kilroy uit Glan, nabij de oever van het Noord Midlandmeer, waar de actie plaats heeft.

Een heer was eens aan het vissen op Lough Allen samen met zijn zoon. Het meer was uitermate kalm, maar rond de middag keek hij voor zich en zag een grote golf oprijzen. Terwijl de golf naderbijkwam, werd hij al groter en groter, en ze raakten in paniek en hij wist niet wat hij moest doen. De heer nam in zijn nood en angst een spies die hij in de boot had liggen en wierp die met al zijn kracht en macht naar de reuzengolf. Nauwelijks had hij dat gedaan of het meer werd zo kalm als een vennetje. De heer merkte dat hij geheel uitgeput was en ging op de oever aan en toen hij geland was op de oever merkte hij dat hij nauwelijks in staat was om te lopen. Dus toen hij aankwam in zijn huis dat op de heuvel boven het meer lag vroeg zijn moeder of hij ziek was. Hij zei van niet, maar hij was vreselijk moe en moest een tijdje naar bed gaan. 'En als iemand komt vragen naar me, zeg dan dat ik uit ben,' want hij wilde rusten. Hij lag nog niet lang in bed toen een jonge vrouw, die in de buurt niet bekend was, binnenkwam en de vrouw des huizes vroeg waar haar zoon was; en die zei dat hij uit was. 'O nee,' zegt ze, 'want hij ligt in zijn bed.' 'Dat doet hij niet,' zei zijn moeder. 'Dat doet hij wel,' zegt de jonge vrouw en voegt toe: 'als u zo vriendelijk wilt zijn hem te zeggen op te staan, want ik heb hem nodig, want ik kan niet teruggaan zonder hem.' Dus de oude vrouw ging naar boven en maakte haar zoon wakker, en hij kwam naar beneden en vroeg de jonge vrouw wat ze wilde. Ze zegt: 'Was je vandaag niet aan het vissen op het meer? Herinner je je de spies die je naar de grote golf wierp?' 'Inderdaad,' zegt hij. 'Die steekt in mijn bazins voorhoofd,' zegt ze, 'en niemand kan die eruit halen behalve jouw twee handen; en als je niet komt, zal ze sterven voor de zon ondergaat, want niets kan hem eruithalen behalve jij, en als je komt, beloof ik dat je weer gezond en wel naar je eigen huis zult terugkeren. Ik beloof dat op mijn knieën,' zegt ze. Dus de heer ging op pad en hij reisde voort en hij zag nooit een meer totdat hij weer terugkwam, maar hij ging over een mooie weg de hele tijd tot hij kwam bij een paleis op de bodem van het meer. Zijn moeder bleef in de deuropening staan tot ze hen zag afdalen naar de bodem van het meer. Toen hij de grote zaal betrad, zag hij de koningin op haar troon zitten met de spies in haar voorhoofd, en ze verwelkomde hem onder het meer. Ze zegt: 'Je herinnert je dat je aan het vissen was vandaag? Je herinnert je de reuzengolf die op je afkwam om je bootje te vernielen?' 'Inderdaad,' zegt de heer. 'Wel, die golf was ik,' zegt ze, 'want ik werd verliefd op je en dacht dat ik je wou hebben in dit gelukzalige huis met mij en mijn prins en geliefde zijn voor immer en een dag, en toen je de golf zag aankomen werd je zo bang dat je de spies met woede en kracht ernaar wierp en die spies drong in in mijn voorhoofd zoals je ziet en niets kan hem eruit krijgen behalve jouw twee handen, maar zorg ervoor dat je

hem er in één ruk eruit haalt, want je krijgt geen tweede kans, want ik zal sterven voor de zon ondergaat als je hem niet bij de eerste keer eruit haalt.’ Dus greep hij de spies stevig beet en rukte hem met de eerste haal uit haar voorhoofd. ‘Nu,’ zegt ze, ‘leg je hand op de wond en die zal niet bloeden en nooit zal er een lidteken op zijn.’ En hij deed aldus. ‘Wat is je verzoek?’ zegt ze. ‘Niets,’ zegt hij. ‘Je moet een of ander verzoek hebben. Heb je goud nodig?’ ‘Nee,’ zegt hij. ‘Wel, je moet een verzoek hebben en het benoemen.’ ‘Alles waar ik om vraag is dat degenen met mijn naam, al zeilen ze over het meer in een wastobbe, niet zullen verdrinken.’ En dat werd hem toegestaan. De koningin reikte hem haar bejuwelde hand en nam afscheid van hem en zei de vrouw hem hoog en droog bij zijn eigen huis achter te laten, en dat deed ze. En sindsdien, wie zijn naam had, die kon zeilen in een *pigin*, en dat is nog minder dan een wastobbe, en veilig zijn. Ross onderscheidt twee redacties van het ‘mes in de golf’-thema. De eerste noemt hij de ‘Zoon van de Weduwe’-redactie, waarvan hij het volgende schema geeft:

Een aantrekkelijk zeemeisje wordt verliefd op een knappe visser. Ze probeert hem te ontvoeren door de gedaante van de derde van drie reuzengolven aan te nemen. Als ze slaagt, is ze van plan de illusie te scheppen voor de wereld dat hij verdronken is, terwijl hij in werkelijkheid met haar leeft in een onderzees paleis. Haar poging mislukt doordat hij een mes met een zwart heft in de tovergolf gooit. IJzer dwingt haar terug te keren. Niet alleen is haar plan mislukt, ze heeft ook een mes in haar lijf dat alleen de werper kan uittrekken en daarmee haar genezen. Haar broer of haar vader komt op een wit paard, hetzij even later naar de boot rijdend over de golven, of die nacht naar het huis van de visser om hem over te halen naar de Andere Wereld te komen om haar te genezen. Aangezien de gewoonlijke ingang naar die wereld voor een sterfelijke is via een gesimuleerde dood, staat de vissers schipper (of vader) op een garantie voor zijn veilige terugkeer. De Andere Wereld is onder de zee of in een heuvel. Hij gaat erheen en herkent burens van wie werd gedacht dat ze waren gestorven of verdronken. Soms waarschuwen zij hem hoe zich te gedragen, i.e. voedsel te weigeren. Wanneer hij het mes verwijdert, is het zeemeisje meteen in een goede bui. Ze wil nog steeds met hem trouwen en neemt hem mee op een tochtje door het land, zodat een vertoon van haar rijkdom de balans zal doen doorslaan ten gunste van haar. Hij weigert en getrouw haar belofte laat ze hem deze keer gaan. Mensen waarschuwen hem de zee in de toekomst te mijden en lange tijd doet hij dat ook. Ze gebruikt haar macht over de vissen om een overvloed te creëren. Hij wordt erdoor aangelokt en raakt weg op zee.

Het verhaal is ook buiten Ierland opgetekend. In een versie van het Oost-Friese eiland Sylt vallen drie heksen in de gedaante van golven een schip aan. Een scheepsjongen met een ‘rein zwaard’ steekt zijn wapen in de golf en deze gaat voorbij zonder enige schade aan te richten, een spoor bloed achterlatend. Diezelfde nacht sterven drie vrouwen op het eiland aan een wond in de zijde. Het verhaal is ook bekend in Zweden en wordt door Klintberg in zijn *The Types of the Swedish Folk Legend* (2010, 287 type N54) als volgt samengevat: Een man luistert een gesprek tussen heksen af, die zeggen dat ze zich in zeegolven gaan veranderen om een schip tot zinken te brengen. Hij waarschuwt de zeelui, die met hun messen in de golven steken en de heksen verwonden.

7.

In een oude Noorse versie uit de *Kormáks saga* (naverteld door Catharine Raudvere in haar essay over ‘*Trolldómr* in Early Medieval Scandinavia’) is het niet de gedaante van een golf, die de heks aanneemt, maar die van een walrus. De held Kormak heeft een conflict met de heks Thorveig, die hem achtervolgt naar de zee. Het schip wordt aangevallen door een walrus, die het probeert om te kiepen, en Thorveig wordt aan haar ogen herkend als degene die in de walrus huist. De mannen

op het schip duwen het zoogdier onder het wateroppervlak en op hetzelfde moment ligt Thorveig thuis op haar sterfbed. Een minder duidelijk voorbeeld is te zien in een ander oud-Noors verhaal te vinden in Stephen Mitchells studie naar *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* (2011, 91). Als een bestraffing voor het schenden van de heiligheid van Baldrs Weide evenals een overduidelijke manier om van hem af te komen wordt Friðþjófr door koning Helgi eropuit gestuurd om achterstallige belasting te innen van de Orkney Eilanden. Om zeker te zijn dat hij niet terugkeert huurt de koning aldus de saga twee heksen (*seiðkonur*) in om een storm te zenden tegen Friðþjófr en zijn mannen en ‘zij voerden hun hekserij uit en beklommen het schavot met toverzangen en toverij.’ Bij het treffen met de aldus opgewekte storm verwijst Friðþjófr in een vers naar ‘oude toverspreuken’ (*galdrar gandir*), die er de oorzaak van waren. Als de zee en het weer steeds erger worden, klimt Friðþjófr in de scheepsmast en komt terug met belangrijk nieuws, ‘een zeer wonderlijk schouwspel’: een grote walvis cirkelde rond het schip, die aldus Friðþjófr de oorzaak was van hun problemen, en hij weet dat koning Helgi ervoor verantwoordelijk is. Bovendien heeft hij op de rug van de walvis twee vrouwen gezien en hij verklaart dat zij de storm hebben veroorzaakt met hun vreselijke hekserij en toverzangen, en hij is van plan te zien wat groter is, ‘ons geluk of hun toverij’. Friðþjófr slaagt erin een van de gedaanteveranderaars (*annari hamhleypunni*, wat wil zeggen dat de heksen eigenlijk de gedaante van een walvis hebben aangenomen en dat F. eentje harpoeneert) te doden, terwijl zijn magische schip Elliði met de andere afreken. Tegelijkertijd, ver weg in Noorwegen, ‘terwijl de zusters bezig waren met hun toverij, vielen zij neer van het hoge toverijschavot en braken allebei hun ruggen’ (d.w.z. hun nekken: waren dood). Ook in andere verhalen is dit thema te zien. In de *Historia Norwegie* uit het midden van de 12^e eeuw worden de toverpraktijken van de Sámi besproken. De gastvrouw van de Christelijke handelaren valt plots dood neer, maar de Finnen zeggen dat ze niet dood is en halen er een tovenaar bij. Deze valt midden onder het uitvoeren van zijn ritueel dood neer. Een andere tovenaar wordt erbij gehaald, die hetzelfde ritueel uitvoert, waarop de vrouw weer tot de leven komt en de tovenaar aan de handelaren vertelt, dat de *gand* van de andere tovenaar was beschadigd terwijl hij in de gedaante van een walvis was en die verwonding had zich gemanifesteerd in de werkelijke dood van de tovenaar (ID., 107). In *De Saga van Ketill ‘Forel’* komt Ketill een heks (*tröllkona* = iemand die kan heksen) tegen en doodt haar blijkbaar, nadat ze ‘zwart als pek’ opkwam uit de zee en die ernaartoe probeert terug te keren in de gedaante van een walvis (ID., 132). Het rijden op een walvis wordt genoemd in een Noorse bewerking van de *Canon Episcopi* van Regino van Prüm (ca. 900): ‘Gezegd wordt in heilige boeken dat nachtvaarders of vliegende heksen (*kveldriður eða hamleypur*) worden geloofd een tijdje te reizen met de godin Diana en Herodias over de grote zee rijdend op walvissen of zeehonden, vogels of dieren, of over het grote land, en ze worden gedacht te reizen in het vlees, maar [die] boeken bevestigen dat het een leugen is’ (ID., 134). In Schotland wordt het verhaal verteld van een visser, die een zeehond op een nabije klip ziet liggen en hem met zijn mes steekt. De zeehond gaat ervandoor met het mes van de visser in zijn lijf. Een tijdje daarna gaat de Schot op reis naar Noorwegen en ziet daar in het eerste huis dat hij betreedt zijn mes in de zolderbalk steken. Hij schrikt, maar de Noor neemt het mes, geeft het aan hem en zegt hem nooit meer een arm zeeschepsel te verstoren. In een andere versie slaat een jongeman, Egan de zoon van Egan, een zeehond knock-out, denkt dat hij hem gedood heeft en steekt een wilgentwijn door de poot om hem te markeren als zijn eigendom, maar wanneer hij terugkomt, is het dier verdwenen. Tijden later door een storm naar een vreemd land geblazen wordt hij zeer gastvrij verwelkomd in een huis. De heer des huizes blijkt de zeehond te zijn die hij de wilgentwijn door de vuist had gestoken (Agricola 1967, 138f).

In een derde versie is de man zeehondenjager, steekt op een dag een zeehond met zijn mes en deze ontsnapt met het mes in zijn lijf. Boos over het verlies van zijn mes gaat de jager naar huis en ontmoet een vreemd uitziende ruiter, die, wanneer hij hoort, dat de man een zeehondenjager is, een groot aantal zeehondenhuizen bestelt, die hij die avond geleverd wil hebben. Wanneer de jager zegt, dat er niet zoveel zeehonden in de buurt te vinden zijn, biedt de man hem aan hem te brengen naar een plek, waar heel veel zeehonden zijn. Dus klimt de jager achterop bij de ruiter, die zijn teugel schudt, en het paard galoppeert er vandoor met zo'n vaart dat de jager moeite heeft op zijn plek te blijven. Ze gaan verder en verder, vliegend als de wind, tot ze bij een grote klif komen. Hier stoppen ze en stijgen af. De jager kijkt over de klifrand en ziet ver beneden zich de blauwe zee. Dan legt de vreemdeling plots zijn hand op de jagers schouder en ze vallen met een plons in de zee. Dieper en dieper gaan ze tot ze tenslotte komen bij een enorme deur, die uit zichzelf opengaat, en binnen komen ze in een enorme zaal, vol met zeehonden. In een spiegel ziet de jager, dat hijzelf ook een zeehond is. Ze lijken erg verdrietig. Zijn gids verlaat de zaal en komt even later terug met een enorm mes en vraagt de man of hij het herkent. Hij ziet dat het zijn eigen mes is en vreest voor zijn leven, maar de zeehonden vragen hem te doen wat zij vragen en alles zal goed komen. Dus volgt hij zijn gids naar de kamer waar een grote zeehond ligt met een gapende wond in zijn zij. 'Dat is mijn vader, die jij verwond hebt. Ik bracht je hier om zijn wonden te verbinden, want geen andere hand dan de jouwe kan hem genezen.' De zeehondenjager verbindt de wond zo goed als hij kan en zegt dat hij het hem spijt dat zijn handen de oorzaak hiervan waren. De aanraking van zijn handen lijkt als tover te werken en de wond sluit tot een lidteken en de oude zeehond springt overeind, zo gezond als altijd. Dan is er grote blijdschap in heel het Paleis van de Zeehonden, behalve voor onze held bij de gedachte daar te moeten blijven. Vervolgens biedt zijn gids hem aan hem terug te brengen, echter op één voorwaarde: dat hij nooit meer een zeehond zal verwonden. Hij zweert dit en al de zeehonden zijn bijzonder blij, want hij was de beroemdste zeehondenjager in het Noorden. Hij wordt teruggebracht door het schaduwachtige groene water, komt op in het zonlicht en dan, met één sprong, bereiken ze de top van de klif, waar het grote zwarte paard staat te wachten om hen te brengen naar het huis van de zeehondenjager. Daar geeft de vreemdeling hem een enorme zak met goud ter compensatie van het verlies van zijn levensonderhoud (Jarvie 1997, 20-26; Keightley 1892, 394: 'The Wounded Seal'; Brown 1973, 24-29: 'In het rijk van de zeerobben').⁵ Het verhaal van het verloren mes heeft een lange traditie achter zich en is al te vinden in het werk van de reeds meermalen genoemde Gervasius van Tilbury, waarin het een bruinvis is, die gewond wordt door een dolk en ermee verdwijnt. Op hetzelfde moment breekt een vreselijke storm los en de vissers verdrinken bijna. Dan komt een ridder op een hert over het water aangereden en vraagt de uitlevering van degene, die de bruinvis heeft verwond. Om zijn makkers te redden stapt de man naar voren en wordt bevolen bij de ridder op het hert te klimmen. Hij wordt meegenomen

⁵ A 'case' from Brasil, reported by Carvalho-Neto (1969, 64f: in cases there is personal testimony of the narrator because he heard speak of it or because it happened to him) from Eduardo Galvão, *Santos e Visagens*: "Lucio invited a young girl to a namesake's party. They got into a canoe to go to a little island where the party was being held, according to Lucio. But on approaching it, the girl noticed that there were no signs of a party or of people. Lucio told her that it was 'a party in the deep', and after persuading her not to fear, took her on his back and dove. She does not remember how she got to the 'bottom', only knows that suddenly she was in the midst of a city whose houses shone as though they were of gold. The people who walked the streets were 'white and beautiful'. Lucio took her to the house where the party was. He warned her not to accept any food because if she tasted even a little she would remain in the 'enchanted kingdom' forever. They danced all night as though they were at a normal party. At dawn Lucio took her home again." According to Charles Hudson, in Cherokee stories, people who go to visit the Under World and who are foolish enough to eat Under World food inevitably die after returning to This World. (after Adair 1775;135? In: Hill 1975, 97)

naar de bodem van de zee, waar hij de dolk moet verwijderen uit de gewonde bruinvis. Het is een spreekwoord: 'De schuldige hand brengt de wonde remedie,' en de zeeman wordt teruggebracht naar het schip. En dat is, aldus Gervasius, de reden dat geen zeeman nog op bruinvissen jaagt (Benwell & Waugh 1962, 16).

T. Lehtisalo, in zijn *Juraksamojedische Volksdichtung* (Helsinki 1947, 22-24 n°11: Sage), heeft het volgende verhaal: Eens toen de aarde geschapen werd, was onder de stammen van Witwer-Wirte een tovenaars. De tovenaars had een Russische vriend. Eens gingen ze, [hij] met deze vriend, op de IJzsee zeilen in een schip met zeven zeilen. Ze hebben veertig scheepslui. Toen plotseling kwam nevel. Midden in de nevel zag de Witwer-Wirt-tovenaar een drijvende steen een weinig voor de voorsteven van zijn schip. Toen brak bij het stoten van het schip op die steen alles, geen stukje bleef er over. De veertig scheepslui stierven allen. De tovenaars samen met zijn vriend voerde het zog van de stroom mee. Nadat ze onder het benedenwater gekomen waren, gingen ze de tent van de watergeest-oude in. Daar zaten in de tent zeven zonen van de watergeest. Toen zei de tovenaars: "Jij, jongste zoon van de watergeest, op wie wachtte je als drijvende steen? Breng nu mijn veertig scheepslui hier! Als je ze niet brengt, dood ik je." Toen doodde hij de jongste zoon van de watergeest. Daarop gaat hij vanaf deze plek met zijn vriend zeven dagen te voet. Op de zevende dag kwamen ze bij de tent van zijn vriend aan. Toen zei zijn vriend: "Begeef je nu naar je land! Vanaf nu laat je naam *japtjik haesje* zijn! De op de aarde wonende mensen mogen je offeren (bloedloze offers)! Ik op mijn beurt zal vanaf nu God Mikkulai⁶ (Nicolaas) heten. De op de aarde wonende Russen bidden tot mij, de Samoeden op hun beurt zullen mij offeren (bloedoffers)." Toen kusten ze elkaar en begaven zich naar hun plaatsen.

8.

In Nederlandse volksverhalen houden heksen ervan zich in katten te veranderen. Als Berend op een avond van zijn meisje naar huis gaat, stuit hij midden in een storm op een stel katten, die krijsend rond hem cirkelen, en gooit zijn mes in de poot van een kat, wordt aangevallen, slaat een kruis en de katten verdwijnen. Zeven jaar later vindt hij zijn mes terug in het huis van een kroegbazin in Harderwijk.

Het verhaal is behoorlijk populair. Op het Pestkerkhof dansen de katten in een kring en proberen iemand binnen de cirkel te trekken; de man gooit zijn mes, treft een kat. De volgende dag komt hij bij een gewonde vrouw, die het mes heeft. Of een man gooit zijn mes naar een kat en komt de volgende dag bij een gewonde vrouw, die het mes heeft. Ook in België kent men dit verhaal: Een Vlaamse varkensslager gooide eens zijn slagersbijl tussen een hoop krijsende katten. Een paar dagen later kwam hij in het huis van een oude vrouw en zag de bijl, die hij niet meer had kunnen vinden, in de schouw hangen. Hij kreeg hem terug, maar hij moest beloven voortaan de katjes te laten dansen. In een versie uit Oost Friesland gooit een man zijn mes naar een heks, die hem 's nacht aanvalt. Tijden later komt hij in Amsterdam in een café, waar hij wordt bediend door een kreupele oude vrouw. Maar voordat hij begint te eten ziet hij tot zijn grote verbazing het mes dat voor hem is neergelegd. Het blijkt het wapen te zijn dat hij naar de heks smeed en dat was waarom de vrouw van de herberg kreupel was. In een Nederlandse versie gooit een boer zijn mes naar een zwarte spookhond. Een jaar later gaat hij naar de kermis in Hoorn, bestelt in een café een boterham en krijgt het geserveerd met het mes, dat hij naar de hond wierp. Korte tijd daarna ontvangt hij een brief, waarin staat dat hij nooit meer zijn mes moet gooien, want dan zullen de dingen minder goed aflopen.

⁶ Misschien een typefout van mij? Nikkulai?

Ook over weerwolven wordt hetzelfde verhaal verteld. Bodin heeft het van de koninklijke 'heksenjager' Bourdin, die een wolf had geschoten en de pijl was blijven steken in diens dij. Een paar uur later werd de pijl gevonden in de dij van een man in bed. Afgezwakt is het verhaal van de weerwolf, herkend aan de wond, zoals Jean de Nynauld vertelt in zijn *De la Lycanthropie* uit 1615, waarin een houtvester de poot afhakt van een wolf die hem aanviel; meteen veranderde de wolf in een vrouw, die een arm miste. Rhanaeus, die de Letlandse weerwolven bespreekt, heeft het verhaal uit 1584 van een boer, die een wolf schoot die zijn schapen stal en later ontdekte, dat een van zijn knechten gewond was. Dit motief is al te vinden in de bekende versie van het weerwolf-verhaal van Petronius, waarin de verteller, Niceros, een man zich ziet veranderen in een wolf en wegrennen. Als Niceros op zijn bestemming aankomt, hoort hij dat een wolf het vee heeft aangevallen, maar is verjaagd nadat iemand hem een speer door zijn nek stak. Wanneer Niceros de volgende dag thuiskomt, ontdekt hij dat de man een vreselijke wond aan zijn nek heeft en wist toen [alsof hij hem niet eerder had zien veranderen] dat de man een weerwolf (*versipella* = 'turn-coat') was (Robbins 1965, 325-327, die het Trimalchio in de mond legt).

Dat dit soort verhalen zich niet beperken tot Europa laat een voorbeeld uit de Filippijnen zien, getiteld 'De man-ever van Bangilo'. In vroeger tijden had het volk van Bangilo, in Kalinga, veel te lijden van de plunderingen van een ever die niemand kon vangen. Wanneer de jagers hem probeerden op te jagen met hun honden, verdween hij in het dorp. Maar op een nacht ontwaarde een jager in zijn *kaingin* de sporen van een vreemd dier: eversporen maar ter grootte van mensenvoeten. Hij ontdekte dat het beest zijn mais aan het verorberen was, die hij in zijn klauwen hield als een mens. De jager slaagde erin met zijn piek de linkervoorpoot van het beest te treffen, waarop het wegrende in de richting van het dorp met de piek in zijn lijf, waar hij verdween. De volgende morgen stopte de jager bij het huis van een oud stel, dat heel arm was, kind noch kraai bezat en niks uitvoerde. Deze twee oudjes werden ervan verdacht hun voedsel te stelen. De jager ontdekte zijn piek in het huis van de oude man. Hij bemerkte, dat de oude man een smerige wond aan zijn linkerarm had. De jager ging weg en stopte zijn gevoelens niet onder stoelen of banken. De volgende nacht werd het dorp opgeschrikt door de herrie van een woest hondengevecht. De dorpelingen kwamen naar buiten en zagen dat al hun honden in gevecht waren met één enorme hond, die niemand ooit eerder had gezien. De reuzenhond hinkte met zijn linkervoorpoot. Hij probeerde een huis in te vluchten, maar de eigenaar riep om hulp. De mannen kwamen met wapens en slaagden er tenslotte in de enorme hond te binden. Iemand sloeg het met een knots op de kont en de hond viel dood neer. De huiseigenaar bond hem nog steviger vast en iedereen ging slapen. De volgende morgen ging de huiseigenaar kijken naar de enorme hond, maar hij was verdwenen en alleen het touw lag er nog. Toen verspreidde zich het nieuws dat de oude man met de gewonde linkerarm stervende was aan een geweldige kontpijn. Tenslotte blies hij zijn laatste adem uit. Zijn vrouw en verwanten legden hem op een baar en begroeven hem. Pas na zijn dood gaf zijn weduwe toe, dat haar overleden man rare gewoontes eropna hield. Vaak werd ze 's nachts wakker en lag naast haar alleen het hoofd van haar man en onder het deken niets. 's Morgens wanneer haar man weer heel was, beschreef hij haar de beste velden van de hellingen van de berg. Toen begreep iedereen dat het deze oude man was geweest, die zichzelf iedere nacht in een ever of een hond veranderde. Na de dood van het monster werd de bevolking van Bangilo niet meer geplaagd door plunderingen (Coyaud & Potet 1986, 55f).

9.

Heksen kunnen allerlei gedaanten aannemen, niet alleen die van dieren, maar ook van golven, zoals we zagen, en van wervelwinden. Dit laatste blijkt zelfs uit namen, die her en der aan de

wervelwind worden gegeven, zoals *sorcière* (heks) in Picardië en andere streken van Frankrijk. In sommige Duitse streken wordt gesproken van *Drudenwind*, *Hexenwirbel* of *Heksenwind*. In het Duitse Riedichen (Amt Säckingen) wordt gezegd, dat je de heks in de wervelwind kunt zien wanneer je je linkerschoen erin gooit. Nog vaker wordt een zogeheten *Dreikreuzlemesser* gebruikt om dit heksenwerk te breken. Het is van essentieel belang recht in het midden van de stofwolk te gooien: dan zal de heks naakt eruit springen. Twee meisjes waren aan het graven op een veld nabij Kleinsteinbach, toen plots een wervelwind naderbij kwam. Een van de meisjes trok snel haar linkerschoen uit en wierp die en een vrouw uit het dorp stond voor hen. In het Zwitserse dorp Hüggrigen kwam tijdens het hooien een vreemde wind door het dal geblazen. De broer van de verteller van het verhaal nam zijn zakmes en wierp het in de werveling en meteen werd het rustig.

De Belgische folklorist Alphons de Cock zag aan het begin van de twintigste eeuw in Denderleeuw vrouwen, die aan het hooien waren, een kruis maken toen een plots opstekende wervelwind, die aldaar *barende vrouw* wordt genoemd, het hooi van hen afpakte in een vlaag. Ze waren ervan overtuigd dat op deze manier de Boze werd verjaagd.

In Hongarije is halverwege de twintigste eeuw onderzoek gedaan door de folklorist Gaál. De heksen rijden in de wervelwind en komen tezamen op het veld Irtás ('Rooiing'), waar een grote notenboom staat. Een man is er aan het werk, eet als lunch knoedels met een vork. Een wervelwind komt, hij gooit de vork. Het jaar erop komt hij in Mariazel in een herberg en de waard plant de vork voor hem en zegt: 'Een volgende keer zult ge zoiets niet doen, dat ge zoiets in de wervelwind gooit. Want ge hebt hem in mijn voet geworpen.' In een andere versie komt een man in een herberg, herkent zijn vork en vraagt aan de waard, hoe hij aan die vork komt, die hij in een wervelwind gooide; deze zegt: 'Ziet ge, een volgende keer zult ge zoiets niet doen: want als ik genoeg tijd had gehad, dan had ik u verscheurd.' (Gaál 1965, 101f)

Een boer in het Zwitserse Erstfeld voelde een wervelwind zijn hooi optillen, nam snel zijn zakmes en wierp het midden in de opgewervelde kluwen. Meteen was de storm over. Een jaar later kwam de boer in een herberg in het kanton Tessin (Graubünden) en zag de waard met zijn mes. Hij liet niets merken, vroeg naar de waards dochter en deze liet hem het mes zien, dat haar het leven kostte, toen ze voor de grap hooi opwervelde. Van het meisje wordt gezegd: *Sie verstand sich auf Sympathie*, wat zoveel wil zeggen als dat ze kan toveren, een heks is. In een variant ziet hij bij de waard zijn zakmes, ontkent dat het van hem is en de waard vertelt, dat zijn zoon de *Sympathie* geleerd had en door een *Tölpel* ('dwaas') in Uri, toen hij het hooi opwervelde, in het hart getroffen en gedood was. In een tweede variant werkt de Erstfelder later als knecht in kanton Tessin, krijgt op een dag bij het eten zijn mes, vraagt van wie het is. De meester vertelt, dat het twee jaar ervoor in zijn been gestoken was. Hij zegt verder niets, maar de knecht weet genoeg en zegt niet dat het van hem is. Een man uit Golzer gooide zijn mes in een wervelwind. Later kwam hij te Bünden om zwijnen te kopen, overnacht, ziet zijn zakmes, etc. (als de eerste variant). De tovenaars is de broer van de waard. In Ochsen te Wassen draaiden ze een zakmes rond en in een handomdraai was het weg. De eigenaar kwam lange tijd later in den vreemde bij vrouwen in een huis en herkende zijn mes, vroeg hoe ze eraan kwamen. Het stak in de mat in het hooi. Te Schattendorf stak een knecht met de riek in de wervelwind en een van de drie meisjes, bij wie ze de avond ervoor waren, is door het hart gestoken (Müller 1926, I, 144-146, 177).

Ook elders komt deze sage voor: in het Zwarte Woud is sprake van een *Dreikreuzlemesser*, dat gegooid wordt in een wervelwind, waarop er een naakte heks uitvalt (Rünzig 1930, 16). In een versie uit de Oberpfalz, getiteld 'Die Windsbraut' (een naam voor de wervelwind), wordt een man onderweg overvallen door de *Windsbraut*, wordt woedend, roept: 'Kom maar hier, jij heks!' en gooit zijn mes erin. De wind neemt hem mee en voert hem 200 uur ver en zet hem af bij een

herberg. Daar wacht een man op hem met maar één oog, het andere is hem uitgestoken. Deze toont hem zijn mes en zegt: ‘Kijk hier, wat je me aangedaan hebt!’ Hij waarschuwt hem voor de toekomst en laat een windbruid komen, die hem weer naar huis brengt (Ranke 1910, 22 naar Schönwerth II, 127).

Beitl in zijn verwerking van het door Vonbun in Vorarlberg (West-Oostenrijk) verzamelde materiaal spreekt over een ‘weitverbreitete Sonderform der Hexensage’, die ook in Vorarlberg zich geworteld heeft. De weermaakster is de *Windsbraut*, die in de wervelwind voor de storm uitjaagt. De sage van het in de heksenwind – in Montafon heet hij ook *Garmuil* – geworpen en in den vreemde, in de Elzaß of in Zwitserland, teruggevonden *Stilet* blijkt taai en langlevend. Het was een geliefd vertelthema bij repatrianten. Maaiers op de Schröcker Äpele in Vorarlberg werden door een wervelwind overvallen en eentje gooide zijn mes erin, waarop de wervelwind verdween met het mes. Op weg naar Frankrijk voor seizoenwerk zag de jongeling bij een herberg zijn mes op een ‘Fenstersims’ liggen. Hij pakte het, waarop de waard vroeg of hij het mes kende. De jongeling hield zich op de vlakte en de waard zei met de eigenaar ervan een hartig woordje te willen wisselen, want zijn dochter is, varende op de Vrije Kunst, erdoor dodelijk gewond geraakt (Vonbun & Beitl, 266; Haiding 1977, 107f). In een versie uit Letland werd een waard, over wiens korenveld een wervelwind trok, toornig en wierp zijn mes naar de *puhkis* in de wervelwind. Dit mes zag hij later in de stad (d.w.z. Riga) in een winkel op de *Lette* (winkeltafel) liggen, met de bloedvlekken er nog op (Schroeder 1906, 31f).

In Tirol waren twee burenen aan het maaïen, toen de *Windschbrauß* (Windsbraut) over hen kwam. Toen wierp een van hen zijn mes erin en meteen was de *Windschbrauß* verdwenen evenals het mes. Een tijdje daarna gingen de twee op bedevaart en onderweg zagen ze in een woud een vuur, gingen erheen en vroegen of ze bij hen mochten overnachten. Dat mochten ze niet, want een van hen was ziek: hij had een mes in zijn zijde. Ze vroegen of ze de zieke mochten zien. Dat mocht en de ene bedevaartganger herkende zijn mes en trok het uit de zijde. Als beloning kreeg hij een gouden gordel. Toen hij die onderweg om wilde doen, raadde de ander hem aan hem eerst om een boom te doen; deze werd doorgeknepen en daardoor wisten ze dat ze de nacht hadden doorgebracht bij de heksenmeesters (Mudrak z.j., 252f n°303 naar Panzer 1855, II, 208).

Ross (1994, 85) merkt op dat er zo’n twintig voorbeelden van ‘The Knife in the Whirlwind’ aanwezig zijn in de archieven van het Department of Irish Folklore en geeft een versie uit Cloonloo, County Sligo, op korte afstand van Lough Allen, waar het verhaal van het mes in de golven, dat we boven hebben bekeken, vandaan kwam. Een boer, Pat, was op een dag bezig met het binden van schoven, toen een vreselijke wervelwind opstak, net toen hij de laatste opbond. Hij stak zijn hooivork in de top ervan om te voorkomen, dat hij werd weggeblazen. Hij meende een smartelijk gekreun te horen, maar het stierf weg in de vlag en hij dacht er verder niet meer aan. Hij was moe en ging vroeg naar bed en werd de volgende morgen gewekt door zijn vrouw, die gillend en huilend vertelde dat hun beste koe in een moeraskuil was geraakt. Pat vroeg of de koe dood was. ‘Zo dood als een deurnagel.’ Een week daarna was er jaarmarkt in Collooney en Pat had een paar pond bijeengesprokkeld om op de markt een andere koe te gaan kopen. Hij ging vroeg op weg en halverwege kreeg hij honger en stopte bij een huisje, waar ze net aan het ontbijt zaten, want een van de jongens ging ook naar de markt. Pat ging zitten en wilde net beginnen met eten toen een geluid hem deed opkijken. Vanachter een gordijn kwam het hoofd van een oude man, gewikkeld in een groot verband dat één oog geheel bedekte. De oude zei: ‘Je zult geen koe kopen, Pat.’ Pat schrok dat de man zijn naam kende, maar ging met de jongen naar de markt, waar hij echter geen koe kon vinden die hem beviel, en dus ging hij met lege handen terug. De jongen vroeg hem binnen voor een kop thee en Pat volgde hem omdat hij nieuwsgierig was naar de oude man. Deze wist dat hij niets had gekocht en bood hem de koe uit zijn wei aan. Pat vroeg

hoe hij gewond was geraakt en de oude man zei, dat hij dat had gedaan: ‘Jij stak de hooivork in mijn oog de andere avond toen de wervelwind opstak, en het is nog niet goed ermee.’ Pat had medelijden met hem en hij stelde enige geneesmiddelen voor, waarvan hij wist dat ze hielpen bij het genezen van wonden. De man zei dat hij die allemaal geprobeerd had zonder succes, op één na, iets uit kruiden, en daarin had hij veel vertrouwen. Daarna ging Pat naar de koe kijken en zag tot zijn verbazing dat het zijn eigen koe was, die daar stond te grazen. Hij kwam binnen en zei dat tegen de oude man. ‘Neem haar mee,’ zei deze, ‘ik zie dat je een schappelijk persoon bent en je mag de een na beste erbij hebben, want je geneesmethode was de beste. Ik haalde het en legde het op mijn oog en meteen ging de pijn weg.’ Pat ging die avond heel opgewekt naar huis met zijn twee koeien en had die winter niet te klagen over gebrek aan melk.

Het verhaal van die koe doet denken aan het onderzoek van Archer Taylor uit 1927, dat *The Black Ox* heet. Hierin raakt de man, die zijn mes naar de wervelwind gooit, ook zijn koe of zwarte os kwijt, zij het onder hele andere omstandigheden. Net als Pat is de ‘held’, die in sommige versies Äöhö heet, op zijn veld aan het hooien als plotseling een wervelwind opsteekt en zijn hooi meeneemt. Hij gooit zijn mes in de wervelwind en het mes verdwijnt. In een eenvoudige versie komt enige jaren later een reiziger, die hem het mes toont en hem zegt niet iemand in zijn dij te gooien. Hij was een tovenaar, die in de wervelwind voer. In een andere versie wordt de boer door de wervelwind opgetild en komt op Kerstavond in Lapland aan. In de meeste versies volgt hij het ‘spoor’ van de wind, die naar het noorden ging, en komt op Kerstavond in Lapland aan. Tijdens het eten in het huis van de tovenaar – het eerste huis waar hij aanklopt – ziet de man zijn eigen mes bij zijn bord en krijgt dan een standje voor het werpen ervan in de dij van de dochter van de tovenaar. Dan biedt de tovenaar aan hem ‘in een wip’ terug naar huis te brengen, op tijd voor de kerstviering en vraagt daarvoor in ruil zijn zwarte os. De man wil graag thuis zijn en moet plaats nemen in een tobbe of op een slee en dan gaat het in vliegende vaart op huis aan. In diverse versies verliest de man door de vaart zijn muts, maar als hij erover klaagt tegen zijn begeleider, meestal een zoon van de tovenaar, zegt deze dat de muts meer dan 500 mijlen achter hen ligt. Een ander veel voorkomend incident op de vaart is het botsen tegen een toren. Thuis wordt hij afgezet en pas de volgende ochtend gaat hij in de stal kijken en ziet dan dat de zwarte os weg is, hoewel in sommige versies hij bij zijn thuiskomst de os hoort loeien in de verte en meteen in de stal gaat kijken en ziet dat deze verdwenen is. Dit laatste deel, over een terugreis uit het verre Lapland, is afwezig in versies van buiten Finland. Ross somt de karakteristieke episodes van ‘The Knife in the Whirlwind’ op en zegt daarbij: ‘While going about his/her business, the transformed witch by chance meets a man armed with a knife, and suffers an unprovoked and gratuitous attack’. Dit is echter niet het geval. Want de ‘business’ van de heks is stelen: de wervelwind neemt het hooi van Pat mee en deze beschermt zijn eigendom door met de hooivork te steken. De anderen gooien om die reden hun mes. Het is niet eens nodig om met een mes te gooien. Taylor geeft het voorbeeld van een Litouwse sage, waarin de maaiers rond het middaguur (een gevreesd tijdstip, waarop het beter is niets te doen en uit te rusten) liggen te rusten als plots iets grijs uit de lucht neerduikt en ervandoor gaat met een baal hooi. Een meid herkent de hoodraak, de wervelwinddemon, en begint te vloeken. Meteen valt het hooi op de grond. Het verhaal heeft een staartje, want de volgende dag als de werkers weer aan het rusten zijn, komt een onbekende man naar de meid, schudt woest haar hand en zegt: ‘Blijf je doorgaan met me te vervloeken?’ De meid wordt wakker, maakt een kruisteken en wordt met rust gelaten. Deze ‘hoodraak’ wordt *poekies* genoemd en komt in de gedaante van een wervelwind uit Riga met kwade bedoelingen, d.w.z. om te stelen. En we zagen het verhaal van de boer, over wiens graanveld hij vloog, die boos werd en zijn mes naar de poekies in de

wervelwind smeed. Toen hij eens in Riga kwam, zag hij zijn mes er in een winkel op de toonbank liggen, nog steeds met het bloed eraan.

Het verhaal van het mes in de wervelwind is ook bij de Tsjeremissen opgetekend, waar Uno Holmberg onderzoek deed naar hun religie. Sprekend over het vermogen van woudgeesten om de gedaante van een wervelwind aan te nemen merkt hij op, dat net als de woudgeest een mens soms door de lucht kan reizen als een wervelwind, maar verdwijnt, wanneer iemand een mes, een bijl of ander wapen met ijzer erin ernaar gooit. In het district Birsk hoorde hij het verhaal van een reiziger, die zijn mes in een wervelwind wierp en meteen verzwond deze, maar zijn mes was ook verdwenen. De man zette zijn reis voort en kwam tenslotte 's avonds bij een hut, waar hij om nachtkwartier vroeg. Tot zijn grote verbazing zat daar een oude man met een mes in zijn wang vlak onder zijn oog. De man herkende meteen zijn eigen mes en wist zodoende dat de oude man in de hut de wervelwind was, die hij onderweg was tegengekomen (Holmberg 1926, 54 n. 1).

Bengt af Klintberg geeft in zijn catalogus een samenvatting van Zweedse versies: Een man op het veld aan het werk ziet een wervelwind aankomen, die hooi meeneemt, en gooit zijn mes ernaar. Het mes valt niet neer. Een tijd later komt de man bij een hut waar hij door een vrouw eten krijgt aangeboden en herkent het mes dat ze op tafel legt als het zijne; en de vrouw zegt dat ze het in haar heup kreeg toen ze in een wervelwind vloog om hooi te stelen. Ook in Zweden is de tovenaars of heks een Lap, zoals in het voorbeeld dat Taylor geeft: Een man gooit zijn mes in de wervelwind. Een tijdje daarna verdwaalt hij in de wouden en komt bij een Laphut, waar een Lapvrouw hem te eten geeft en vraagt of het mes hem bekend voorkomt. In een Deense versie is de tovenaars een 'Afrikaan', die in de gedaante van een wervelwind naar Europa vliegt. Een turfsteeker trekt zijn mes, gooit het in de wervelwind, en het mes is verdwenen. Later wordt de turfsteeker soldaat, wordt gevangen genomen en meegenomen naar Afrika. Daar ontmoet hij een kreupele man en ziet zijn eigen mes op de tafel. Hij claimt het mes en hoort hoe het zijn gastheer heeft verwond.

Een ouder voorbeeld, met een pet in plaats van een mes, gepresenteerd als een voorbeeld van het tweede gezicht, is te vinden in een brief van James Garden aan Aubrey uit 1695. Garden had dit verhaal van Alexander Mowat, die het had gehoord van de Earl van Cathnes, van wie een schip op zee was. Bij hem in huis kwam wel eens een man, die het tweede gezicht zou hebben, en de Earl vroeg hem, waar zijn schip op dat moment was. De man antwoordde, dat het schip vier uur zeilen van de haven verwijderd was. De Earl vroeg wat voor bewijs hij daarvoor had, waarop de man zei dat hij er zojuist was geweest en hem een pet van een van de zeemannen gaf. De Earl ging na vier uur naar de haven, waar het schip net was gearriveerd en een van de zeemannen had geen pet. De Earl vroeg hoe hij zijn pet was kwijtgeraakt en de man zei, dat daar en daar (de plek die de man met het tweede gezicht had genoemd) een wervelwind was opgestoken, die op het schip was afgekomen en de pet had meegenomen. De Earl vroeg of hij zijn pet zou herkennen wanneer hij hem zag. De man bevestigde dat, waarop de Earl de pet tevoorschijn haalde, en de man bevestigde dat het zijn pet was. (Hunter 2001, 154).

10.

Verwant met de verhalen van het verloren mes zijn de verhalen van de verloren speer, die vooral in Oost-Azië zijn opgetekend, maar ook elders voorkomen. Een beroemd verhaal is het Indonesische van 'De Geleende Speer'. Het verhaal begint met een boer, wiens planten worden vernield door een wild zwijn, wat te vergelijken is met de hooistelende wervelwind. De boer leent een speer van zijn vriend [de jager] en waakt enige nachten voor hij in staat is de ever te treffen. De speer breekt en de ever rent weg met de punt in zijn lijf. De boer vertelt zijn vriend van zijn

ongeluk, maar deze wil hoe dan ook zijn speerpunt terug en de boer gaat op zoek, vindt in het bos een diep hol met erom heen de sporen van een ever. Hij maakt van klimplanten een heel lang touw en laat zichzelf neer in het hol, waar hij op een mangoboom belandt. Hij begrijpt terecht te zijn gekomen in de Onderwereld en weldra komt hij bij een bron, waar een verdrietige vrouw vertelt dat de zoon van de koning zwaar gewond terug is gekeerd van een trip naar de aarde en dat geen dokter hem kan helpen. De boer vermoedt dat de prins de nachtelijke bezoeker van zijn velden is, gaat naar de koning en zegt hem de prins te willen genezen. Hij wordt bij de zieke prins gebracht en verwijderd de speerpunt. Als beloning ontvangt hij een halsketting en een zwaard en keert met zijn schatten terug naar de mangoboom, waar tot zijn geluk iemand hem ophijst. Op aarde geeft de koning hem zijn dochter ten huwelijk en later wordt hij zelf koning, terwijl de schatten die hij had meegebracht werden opgenomen onder de heilige *poesaka* (voorvadersvoorwerpen) van het koninkrijk en nog steeds te bewonderen zijn in Gowa (Zuid-Celebes: Hichtum & Bruijn 1977, 161-163).

Het verhaal maakt onderdeel uit van de Indonesische mythen. De koning van Goa had een maïsveld, dat 's nachts door zwijnen werd bezocht. Hij gaf een van zijn slaven zijn speer met de opdracht de wacht te houden en het zwijn te doden dat verantwoordelijk was voor het vernielen van het maïsveld. Maar hij moest goed op de speer letten, want die was een erfstuk. De slaaf slaagde erin het zwijn te treffen, maar de speer brak en het zwijn rende weg met de punt in zijn lijf en slaagde erin, achtervolgd door de slaaf, weg te duiken in een diep hol. De slaaf durfde zonder de speer niet naar de koning terug te keren en liet zijn makkers een lang touw maken van lianen en een mand, waarin hij afdaalde in de onderwereld. Hij kwam terecht op een suikerpalm, op dat moment niet bekend op aarde, klom naar beneden en volgde het pad, dat leidde naar een dorp, waar de mensen in rouw gedompeld waren omdat de zoon van de koning zwaar gewond was teruggekeerd van een jacht op de aarde. De slaaf bedacht dat dit het zwijn moest zijn en vertelde hen, dat hij een dokter was en hun prins kon genezen. Hij werd naar het paleis gebracht en alleen gelaten bij de patiënt. Zodra het nacht werd in de Onderwereld verwijderde hij de speerpunt uit de prins, die meteen de geest gaf, en verliet het paleis en het dorp ongezien en rept zich de suikerpalm. Hij nam enige van de vruchten, klom in de mand en gaf het teken en werd meteen opgehesen. Hij riep: 'Ik heb jullie prins gedood!' En in het dorp ontstond beroering, maar hij was reeds buiten bereik. Uiteraard was de koning van Goa zeer blij zijn speer terug te hebben en de mensheid heeft de suikerpalm te danken aan dit avontuur (Hamel 1947, II, 189-191).

Het verhaal is veelvuldig in de Indonesische archipel opgetekend. In een versie van de To Radja op Celebes zijn zeven broers zwijnen aan het jagen en roosteren ondertussen het vlees. Een man komt en steelt het vlees zonder dat de broer, die ter bewaking is achtergebleven, in staat is de man tegen te houden. Wanneer tenslotte de jongste van de zeven broers aan de beurt is om te waken, slaagt hij erin de rover met zijn speer in de rug te steken, maar de booswicht rent weg en verdwijnt met de speer nog steeds in zijn rug. Deze speer nu was het eigendom van de grootvader van de jongens, die, boos over het verlies, beveelt dat zij hem moeten zoeken en terugbrengen. De jongens gaan naar het gat, waarin de man verdween, en laten de oudste zakken aan een lange wijnplant. Maar deze wordt weldra beangstigd door de duisternis en laat zich weer ophijsen; en zo vergaat het ook de andere broers; alleen de jongste is dapper genoeg om de bodem te bereiken. Daar ziet hij, dat hij terecht is gekomen in de onderwereld, en weldra komt hij bij een dorp. Hij vraagt of hij mag binnenkomen, maar hij wordt de toegang geweigerd omdat de chef was getroffen door een grote speer, die nog steeds in zijn rug stak. Onze jongeling verklaart dat hij de getroffene kan helpen als ze hem bij hem brengen. Maar eenmaal alleen gelaten met de patiënt doodt hij deze met het uittrekken van de speer en haast zich terug naar de plek, waar hij was neergelaten. Onderweg treft hij zeven mooie meisjes, die met hem mee willen naar de

bovenwereld; en ze worden allemaal tegelijk door de zes broers opgehesen en ieder van hen trouwt met een van de meisjes (Dixon 1916, 214f).

De Fransman Emmanuel Cosquin, de promotor van de pan-Indiase origine van sprookjes aan het begin van de 20^e eeuw, heeft een versie van dit verhaal van de Bataks op Sumatra, die verklaart waarom de vriend de speerpunt zo graag wil terughebben. Sangmaima, een jongeman, wiens veld wordt vernield door wilde zwijnen, leent van zijn oom een speer, die nooit zijn doel mist. Met deze magische speer treft hij een van de zwijnen; maar de speer breekt en de ijzeren punt blijft in het lijf van de ever, die ermee wegrent naar een gat, dat naar de Onderwereld leidt. De oom wil de speerpunt terug en wil geen compensatie aanvaarden, dus maakt Sangmaima een lang koord en daalt met behulp ervan af in het gat dat leidt naar de Onderwereld, waar hij voordoet of hij in het bezit is van een levenselixir. Hij wordt naar de koning gebracht, wiens dochter in de voet is getroffen in de bovenwereld. Sangmaima trekt uit de wond een speerpunt, die hij herkent als de zijne, en bedenkt dat de prinses niemand anders is dan de gewonde ever. Hij wordt met de prinses getrouwd, maar droomt ervan naar de aarde terug te keren. Tenslotte lukt het hem te ontsnappen aan de wacht, die bij hem is geplaatst, en in de nacht te ontvluchten. 's Morgens wordt hij achtervolgd door zijn vrouw en haar familie, die bij het koord komen, terwijl hij aan het klimmen is. Ze klimmen hem achterna, maar wanneer zijn vrouw hem bijna bereikt heeft, snijdt hij het koord beneden hem door en ze vallen allen te pletter (1922, 189).

In een versie van de Galela houdt een man 's nachts de wacht om te voorkomen dat wilde zwijnen het vernielen. Op een nacht komt een zwijn en hij gooit zijn speer, waarop het zwijn wegrent met de speer in zijn rug. De volgende dag volgt de man het spoor van het zwijn en komt bij een diepe kloof in de rotsen, die hem diep in de aarde voert, waar hij tenslotte midden in een stad komt. De sporen leiden naar een bepaald huis, dat hij betreedt, en rondkijkend ziet hij zijn speer tegen de muur staan. In de kamer ernaast hoort hij huilen en een man verschijnt, die vraagt wie hij is en wat hij komt doen. Als hij zegt dat hij op zoek is naar zijn speer, die is weggevoerd in het lichaam van een zwijn de afgelopen nacht, zegt de huiseigenaar: 'Nee, je hebt mijn kind gespeerd en nu moet je haar genezen. Wanneer ze beter is, zal ze met je trouwen.' Terwijl hij zit te praten kijkt de man op zoek naar zijn speer bij toeval omhoog en ziet aan de dakspanten een stel zwijnenhuiden hangen, die de vermommingen zijn, die de bewoners van de onderwereld aandoen wanneer ze de bovenwereld bezoeken om de tuinen der mensen te plunderen. Hij stemt uiteindelijk toe om zijn bekwaamheid in het genezen van de vrouw, die hij in zijn onwetendheid had verwond, te beproeven en in korte tijd is ze geheel hersteld. Als hij enige tijd met haar getrouwd is, zegt zijn vrouw tegen hem: 'Kom nu, je doet alsof je je vrouw en kinderen helemaal bent vergeten,' waarop hij zegt: 'Nee, ik denk vaak aan hen, maar hoe moet ik hen vinden?' Ze stelt hem voor zich als zwijnen te vermommen en naar de bovenwereld te gaan. Ze doen dit en hij leeft drie maanden in de onderwereld, terwijl hij de tuinen van zijn eigen stad bezoekt in de gedaante van een zwijn. Op een dag, als hij weer eens de bovenwereld met de andere zwijnen bezoekt, zeggen ze tegen hem: 'Nu, sluit je ogen en open ze pas als wij het zeggen. Als je nog eens een tuin aan hebt gelegd en zwijnen breken in en richten vernielingen aan, schiet dan niet op hen, maar ga en roep en zeg, dat ze niet naar dit veld moeten komen maar elders gaan en ze zullen zeker weggaan.' Hij sluit zijn ogen en wanneer hij ze weer opent, is hij terug in zijn eigen gedaante in zijn eigen tuin en zijn geestvrouw uit de onderwereld ziet hij nooit meer terug (Dixon 1916, 213f).

Als we Cosquin mogen geloven, dan hebben deze verhalen een Indiase achtergrond, en hij geeft ons twee verhalen uit de *Oceaan der Verhalen* van de 12^e-eeuwse schrijver Somadeva uit Kasjmir. In beide verhalen jaagt de held achter een enorme ever aan, die redding zoekt in een grot. De held achtervolgt hem en komt in de Andere Wereld, waar hij een prachtig meisje

ontmoet. In het eerste verhaal is het meisje de dochter van een Raksjasa, een mensenvretende demon, die onkwetsbaar is behalve in de palm van zijn rechterhand. Hij was het, die zich in de eeuwen had veranderd. Zijn dochter leert Chandasena hoe hem te doden. In het tweede verhaal is het meisje een prinses, die gevangen wordt gehouden door een demon. Zij vertelt Saktideva, dat de demon ieder moment kan sterven aan een pijl die een dierste schutter naar hem had geschoten. Saktideva zegt dat hij die schutter was en trouwt met haar.

11.

In een tweede vorm van het verhaal, door Cosquin de 'maritieme versie' genoemd, gaat het niet om een verloren speerpunt, maar om een verloren geleende vishaak. Ook ditmaal komt het voorbeeld uit Celebes. Na te zijn neergedoken naar de bodem van de oceaan komt de held bij een dorp, waar ze op het punt staan een varken te slachten voor de genezing van een meisje, dat een vissengraat in haar keel had zitten. De held ziet meteen wat er aan de hand is en belooft het meisje te genezen en hij neemt, wanneer hij met het meisje alleen is, voorzichtig de vishaak uit haar keel en verstoppt die bij zich. Er heeft geen huwelijk plaats. Wanneer hij opduikt op de plek, waar hij neerdook, kan hij zijn kano niet vinden, maar gelukkig wil een grote vis, wiens hulp hij invroeg, hem op zijn rug naar het land brengen. (Cosquin 1922, 190)

Nog eenvoudiger is een versie van de Molukken. De held ontmoet de vis Kiliboban, die hem belooft te helpen met het terugkrijgen van de vishaak. En waarlijk, Kiliboban vraagt de vis Kerkeri, die hij tegenkomt en niet kan stoppen met hoesten, of hij zijn keel mag onderzoeken en vindt daar de vishaak, die hij naar de held brengt (Cosquin 1922, 190 = *Indonesische Sprookjes*, Rijswijk 1991, 149).

In een andere versie uit hetzelfde gebied waren er drie broers en twee zussen in de hemel. Op een dag verloor Parpara, de jongste van de broers, tijdens het vissen de vishaak, die hij had geleend van zijn oudste broer Hian, die, boos over het verlies van de haak, beval dat hij hem ging zoeken en bij hem terugbracht. Na lang vruchteloos zoeken ontmoette Parpara een vis, die hem vroeg wat hem scheelde en beloofde te helpen met zoeken en tenslotte na een lange zoektocht ontdekte dat een andere vis ziek was omdat iets in zijn keel zat. Het bleek de lang gezochte vishaak, die de vriendelijke vis naar Parpara bracht, die zo in staat was hem aan zijn eigenaar terug te geven (Dixon 1916, 156).

Deze maritieme versie was al bekend in het oude Japan en te vinden in de *Ko-ji-ki* (I, 42) en de *Nihongi* (II, 5), d.w.z. in boeken over Izanagi en Izanami (de schepping van de aarde). De god Hohodemi, de jager, had in de zee de vishaak verloren, die hij geleend had van zijn broer, de god Hoderi, de visser. Deze wilde hem terughebben, dus ging Hohodemi klagen bij de god van het Zout, die hem een boot gaf en doorstuurde naar de god van de Zee. Hier werd Hohodemi goed ontvangen en de god van de Zee trouwde hem na een tijdje met zijn dochter. Na drie jaar huwelijkse extase herinnerde Hohodemi zich de vishaak en werd bedroefd. De god van de Zee dwong hem te bekennen, riep alle vissen bijeen en vroeg of een van hen de vishaak had. De vissen antwoordden, dat de lahi had geklaagd over iets in zijn keel, dat hem verhinderde te eten: hij had vast de vishaak ingeslikt. De keel van de lahi wordt onderzocht en de vishaak gevonden. De god van de Zee stond Hohodemi toe terug te keren naar zijn land; maar voor hij vertrok, vertelde zijn vrouw hem dat ze zwanger was en vraagt hem op de oever van de zee een huis voor haar om te bevallen te bouwen en daar op haar te wachten. Ze komt, gezeten op een grote schildpad, met haar jongere zuster, en verbiedt hem, omdat ze tijdens de bevalling haar natuurlijke gedaante aanneemt, te kijken. Maar hij kijkt toch en ziet haar in de gedaante van een

zeemonster over de grond kronkelen en vlucht, waarop de boze vrouw hem verlaat en de zorg voor het kind aan haar zuster toevertrouwt (Cosquin 1922, 191).

Dit verhaal is te vinden in veel boeken met Japanse mythologie en soms worden andere namen gebruikt of verschillen details. Ik noem ze A-F. In versie A zijn de twee broers van wonderbaarlijke geboorte en de zonen van Honinigi, de voorouder van de legendarische eerste keizer van Japan, Jimmu. Eigenlijk waren er eerst drie broers: Honoakari, geboren toen zijn moeder het vuur aanstak, Honosusori ('vuurglans'), geboren toen het vuur het helderst brandde, en de derde was genaamd Hono-orihikihoho oftewel Hikohoho ('vuurscherm'), geboren op het moment dat zijn moeder Konohana terugweek voor de hitte van het vuur. De eerste, Honoakari verdwijnt uit de verhalen, maar zijn broers zijn onderwerp van een cyclus van verhalen. In versie B heet de vader Ninigi, de moeder Konihana-sakuya-hime ('Prinses Bloesems') en de beroemde twee van hun kinderen waren Umisagi-hiko, een visser, en Yamasagi, een jager. In versie C zijn de drie zonen van de god Ninigi en Kono-Hana-Sakuva-Hime: Hoderi, de visser Hosureri en de jager Hikohohodemi. In D heten de twee zonen van Ninigi-no-mikoto: Ho-no-Susori, die de zeeën bij zijn geboorte ontving en de heer van het vissen werd, en Hohodemi, die de bergen kreeg en de heer van het jagen werd. In E is de mythe tot een sprookje getransformeerd en de broers zijn van edele geboorte en heten Umisachi ('Geluk van de Zee') en Yamasachi ('Geluk van de Berg'), in F zijn het twee broers, die afstammen van de machtige Hemelgod; de oudste heet Prins Zeegeschenk, de ander Prins Berggeschenk. Op een dag besluiten ze met elkaar van beroep te ruilen, maar merken dat het resultaat slecht uitpakt en ruilen terug, maar Hikohoho had Honosusori's magische vishaak verloren en zijn broer weigerde andere haken ervoor te nemen. Hikohoho zwierf bedroefd langs het strand en kwam een oude man tegen – in E redt hij de zoon van de oude man, die in een voetklem op het strand was geraakt, in F is het een wilde gans in een strik. Deze man is Sjiho-tsoetsoe (A: 'Zout-Zee-Oudste', D: Sjiotsoetsji, E: Sjiozoetsji Okina), die een zwarte kam uit zijn tas haalde en op het strand wierp, waarop een bamboebos opgroeide, waarvan hij een grote mand maakte. Hij beval Hikohoho in de mand te klimmen en duwde de mand de zee in. Hikohoho voelde de mand als een steen naar de bodem zakken en toen hij zijn ogen opende, was hij op een prachtig strand (F: de Kleine-Kust-der-Zaligheid genaamd). Hij liep over het strand tot hij kwam bij het paleis van de Zeegod (A: Uhazuwatazumi; F: Zeekoning), waar hij in een (F: kaneel-)boom klom naast een bron, waarin de Zeegods dochter Toyotama-hime ('prinses rijkjuweel'; F: Vruchtbare-Juweel), die water kwam putten, de weerspiegeling van zijn gezicht zag en naar haar vader rende om hem te vertellen van de mooie jonge man die ze had gezien. In versie B (en ook C) bedreef de Zeegods dochter de liefde met Yamasagi en de Zeegod gaf hem zijn dochter tot vrouw en na drie jaar herinnerde hij zich het doel van zijn bezoek en vroeg de Zeegod om hulp. In andere versies vraagt de Zeegod meteen naar de reden van zijn komst en laat alle vissen bijeenkomen en er blijkt één vis afwezig, D: de akame (C: rode vis; A: de Rode Vrouw, een tai of zeebrasem; F: rode poon), die ziek is omdat ze de vishaak heeft ingeslikt. In de versies D en A (en F) trouwt Hohodemi c.q. Hikohoho met de dochter van de Zeegod maar wordt na drie jaar huwelijks extase gekweld door heimwee, wat zijn vrouw bemerkt, die het haar vader vertelt, die hem toestemming geeft naar Japan terug te keren en hem ook twee juwelen geeft, één die het tij doet rijzen, en een andere die het weer doet dalen. En hij zegt hem de vishaak aan zijn broer te geven met de woorden: 'Een haak van armoe, een haak van tegenspoed, een haak van ongeluk,' en tweemaal te spugen (F: 'Een grote haak, een sterke haak, een slechte haak, een dwaze haak', driemaal spuwen en de vishaak over zijn schouder zijn broer toewerpen). Zijn vrouw zegt hem dat ze zwanger is en dat hij op het strand een hut moet bouwen, waar ze haar kind ter wereld kan brengen. Dan wordt de held terug naar het land gebracht door A: een tamme krokodil, D: op de rug van een draak, aan wie hij zijn zwaard geeft, vanwaar deze

thans nog ‘zwaarddrager’ wordt genoemd, of E: op de rug van een zonvis. Hier komt de sprookjesversie E dicht bij het verhaal van de man in Lapland van de wervelwindverhalen. De zeekoning roept al zijn onderdanen bijeen en vraagt wie het snelst is en een zeepaard meldt zich, met hele grote vinnen, het paard van de Zeekoning zelf, die zegt: ‘Ik ben het snelste paard: ik ben acht vadem lang en kan de reis in acht dagen maken. Maar ik weet dat er een monster met opgerichte vinnen doodstil in de maalstroom staat, die één vadem lang is en de vreemdeling in één dag naar zijn land terug kan brengen.’⁷ Na zijn aankomst gaat hij meteen naar zijn broer en geeft hem de haak met de woorden die de Zeekoning hem leerde (D: omdat zijn broer voortgaat met hem lastig te vallen). In alle versies, in de woorden van versie C, blijft de broer doorgaan met vervelend doen en gebruikt Hikohohodemi het juweel om het tij te laten rijzen. Als de oudste broer door de zee bedekt dreigt te worden, smeekt hij om genade en belooft hem te dienen. Hikohohodemi werpt dan het juweel dat het tij verlaagt in de zee en bevrijdt zijn broer uit diens benarde positie. In versie E neemt de strijd tussen de broers veel ruimte in beslag, maar moet traditioneel zijn, aangezien sporen ervan ook in de andere versies te vinden zijn. In D wordt Hosusori achtervolgd door pech. Zijn rijstveld droogt uit, terwijl dat van Hohodemi prachtig groeit. In E wordt dit uitgelegd als een gevolg van acties door de Zeekoning: wanneer de oudste zijn veld laaggelegen heeft, heeft de jongste het hooggelegen en de Zeekoning zendt een hoop regen (en omgekeerd). Wat tenslotte nog rest (niet in E), is de komst van de vrouw van de held, hetgeen op een Melusine-scène uitdraait. Hikohoho bouwt de hut op het strand en Toyotama komt midden in de nacht tijdens een grote storm (A: met haar zuster Tamayori; D, F: op een zeeschildpad). Tijdens de bevalling zal ze haar originele gedaante aannemen en ze wil niet dat hij haar in die gedaante ziet, dus hij moet beloven niet te zullen kijken. Maar wanneer hij haar hoort gillen, kan hij de verleiding niet weerstaan om door een spleet in de wand te loeren en ze heeft de gedaante A, C: van een groengesclubde draak, B: een krokodil, D: een *wani* (soort draak); F: zeeslang. Ze laat het kind bij haar man en keert terug naar haar vader, de Zeegod. In versie C stuurt ze haar zuster om voor het kind te zorgen, in versie D laat ze het kind in de zorg van haar jongere zus (B: Tamayori-hime). Deze zuster wordt later de vrouw van het kind en één van hun zonen, die de namen Toyo-Mike-Nu en Kamu-Yamato-Iware-Hiko krijgt, is beroemd in de geschiedenis van Japan onder zijn postume naam Jimmu-Tenno: hij was de stichter van de keizerlijke lijn. In versie D heet het kind Hiko nagisa takeukaya fushin akasen ‘het verheven dappere kind, dat werd geboren op het zeestrand, toen het huis, bedekt met cormorantveren, nog niet klaar was’ (F: aalscholverhuis). In A, D en F wordt besloten met de opmerking, dat sinds Toyotama wegging, de verbinding tussen land en zee werd geblokkeerd: land en zee waren van toen af twee gescheiden rijken. In F neemt ze het kind mee en weent Prins Berggeschenk bittere tranen en zingt een klaaglied over de geliefde met wie hij samen was op het eiland van de wilde ganzen. (A= Allan a. o. 2000, 63; B = Cavendish 1982, 84; C = Grimal 1974, 412; D = Hamel 1947, 100; E = Coolen 1963, 211-222 n°18; F = Brown 1973, 103-108).

Cosquin verwijst in verband met de vishaak in de keel van de vis naar een van de sprookjes uit zijn collectie uit Lorraine, die ‘De Koning van de Vissen’ heet, en waarin deze al zijn onderdanen bijeenroept om een sleutelbos te vinden, die in zee was geworpen. Het motief is ook te vinden in de Salomongeschiedenis, die zijn ring, die door Asmodeus in zee was gesmeten, terugvindt in een vis. Ook verwant is het motief van de door de bezitter zelf weggeworpen ring, bekend van de Polycrates-versie van Herodotus, maar in ons land beter bekend in de vorm van het Vrouwtje van

⁷ Vgl. Carvalho-Neto 1969, 51: The sea horse is a mythological animal, representative of the rough waves of the sea, for it always appears foaming at the mouth and neighing loudly. It is governed with sargasso weed reins and its speed is great. [... It is] an animal which sorcerers use to cross the seas in their forays, or to go aboard the Caleuche ... It can carry up to twelve persons on its back and goes faster than the Caleuche.

Stavoren. Ook een oude versie van het verhaal is de Griekse sage van Theseus, die de ring moet opduiken, die koning Minos in het water had gegooid. Theseus beweert tegenover Minos een zoon van Poseidon te zijn; hij moest dat bewijzen door een ring op te duiken, die Minos in zee wierp, maar kaatste de bal terug, waarop Minos zijn vader Zeus aanriep, die meteen antwoordde met bliksem en donder. Daarop dook Theseus in het water en werd door een school dolfijnen geëscorteerd naar het paleis der Nereïden, waar de zeegodin Amphitrite de Nereïden naar alle kanten stuurde om de ring te zoeken.

In de variant van de To Radja op Celebes zagen we dat de zeven broers om beurten waakten bij het geroosterde vlees, dat van hen werd gestolen door een 'man'. Dit is een bekende episode in Europese versies van ons verhaal, dat in de catalogus van Aarne en Thompson is opgenomen als type 301: *The Three Stolen Princesses*, wat een ongelukkige betiteling is, die voortkomt uit de Eurocentrische benadering van het sprookjesonderzoek. We zagen dat op het eind van de versie van de To Radja er voor iedere broer een vrouw mee uit de onderwereld naar boven komt. In Europese versies zijn het meestal maar drie vrouwen, 'prinsessen' genaamd, ook al zijn ze niet gekidnapt. Meestal zijn ze dat echter wel en heel vaak is het een wervelwind, die de prinses ontvoert tijdens een wandeling, meestal als ze net een bloem plukt, zoals Persephone deed, toen ze door Hades werd geroofd. Ook Gwenhwyfar werd geroofd door Melwas terwijl ze bloemen plukte (Evans-Wentz 1911, 312).

12.

Het verhaal van de gewonde onderwater-chief is ook in Noord-Amerika te vinden. In de studie van Gottfried Locher, *The Serpent in Kwakiutl Religion*, wordt de volgende mythe verteld. Het betreft een man, Qatenats, die begerig is bovennatuurlijke krachten te verwerven en zichzelf daartoe vier dagen lang reinigt in de rivier. Aan het eind van de vierde dag hoort hij iets ritselen in de salalbosjes en gooit een stuk bast er naar. Locher legt uit, dat bast heilig materiaal is waaruit vele parafernalia voor het winterritueel worden vervaardigd. Deze bast bevat bovennatuurlijke kracht en wordt jaarlijks aangesproken als 'onze Heer' in sommige rituelen. Dan wordt verteld dat Qatenats naar het huis van de god Qomogwa gaat (maar een reden wordt niet gegeven). Hij daalt af naar de bodem van de zee m.b.v. een grote kelp en wordt gebracht in een huis waar vele priesters een zieke persoon aan het behandelen zijn, zonder de oorzaak van de ziekte te vinden. 'Qatenats zag een echt forse man op zijn rug in zijn zetel liggen. Dit was de chieft, Rijkdom (Qomogwa).' Wanneer hij naderbij komt, ziet hij meteen dat de ziekte is veroorzaakt door het stuk bast, gegooid door hemzelf. Bovendien merkt hij dat de zieke persoon de sisiul is: 'Ziet! Hij was de tweekoppige serpent.' Qatenats bevrijdt de serpent-man van de bast en ontvangt bovennatuurlijke gaven van hem, waardoor hij een machtige priester wordt. (Locher 1932, 13f) Locher geeft zonder dit te beseffen een variant, ditmaal over de grote reus Voedsel-gever met de tweede naam Steen-lijf, omdat zijn lichaam vrijwel geheel van steen, zodat hij vrijwel onverwondbaar is. Hoe hij aan die eigenschap kwam, wordt verhaald in een mythe, die veel overeenkomst met het voorgaande vertoont. Eens, toen hij zalm aan het vissen was, zag hij een wit visje zwemmen, die de sisiul bleek, toen hij het met zijn speer trof. Toen hij, na een tijdje bewusteloos te zijn geweest, weer bijkwam, was hij op de bodem van de zee, omringd door een stel sisiuls. De chieft ervan gaf hem een sisiul-kano en smeerde hem in met sisiul-vet, waardoor zijn lichaam op een paar plekken na tot steen werd. Hierna keerde hij terug naar de mensenwereld. Hij dacht een dag te zijn weggeweest, maar het was een jaar. (Locher 1932, 21) Hier is de reden, waarom hij met geschenken wordt overladen, verdwenen. Maar ook hier kan het niet anders dan dat hij het witte visje verwond heeft, dat hij in bewusteloze toestand – zoals

Odysseus door de Phaiaken - wordt overgebracht naar de andere wereld, waar hij bij de Sisiu's komt, die rond de gewonde staan, die hij geneest, waarna hij de geschenken krijgt. Dat de tijd in de andere wereld langzaam verstrijkt, waardoor een dag daar met een jaar hier overeenkomt, is ook bij de Europese fairies zeer bekend en zullen we verderop tegenkomen.

13.

Het ophangen van het anker als bewijs voor deze merkwaardige gebeurtenis is een verhaalelement, dat we regelmatig tegenkomen. Zo hangt in de kerk van het Zweedse Lyngø een deel van een ketting, uiteraard ook als aandenken aan een merkwaardig voorval. Nabij Lyngø bevindt zich een heuvel genaamd Bodedys, waar een boer woonde, wiens zoon op een verre reis was. En aangezien de boer al een hele tijd niets meer van zijn zoon vernomen had, vreesde hij dat hij dood was. Op een avond kwam hij met een karlading langs de heuvel en de heuvel ging open en een trol kwam naar buiten en verlangde van de boer, dat hij de kar naar binnen reed. De verbaasde boer durfde het verzoek niet te weigeren en reed naar binnen, waar de trol met hem over de prijs begon te onderhandelen en hem een redelijke prijs betaalde voor zijn hele lading. Toen de boer wilde vertrekken, zei de trol tegen hem dat als hij zijn zoon wilde zien, hij de volgende morgen moest terugkomen. De boer deed dat en zat lang te wachten. Uiteindelijk viel hij in slaap en toen hij wakker werd, lag zijn zoon naast hem. Deze vertelde dat hij in de gevangenis was geworpen en dat een vreemde naar hem toe was gekomen, die hem had gevraagd of hij nog steeds van zijn vader hield. Toen hij dat bevestigde, waren de ketenen van hem afgevallen op een stukje na, dat nog steeds om zijn nek hing. Dit is het stuk ketting, dat ze in de kerk van Lyngø hingen (Keightley 1892, 115)

Het verhaal is gebaseerd op de verlossing van Petrus uit de gevangenis (Hand. 12:7), waarvan de ketenen bewaard werden en gebruikt voor exorcisme. Zie de altaar-beker in Agerup (ID, 109 + n. 174 = ML 6045, zie hfdst. 9).

Het meenemen van een aandenken aan de andere wereld is standaard. Reeds Herodotus vertelde van het bezoek van Rhampsinitos aan de Onderwereld, waar hij dobbelde met Demeter (= Isis), soms winnend en soms verliezend, en naar de aarde terugkeerde met een gouden zakdoek, die ze hem ten geschenke gegeven had. Om zijn afdaling in de Onderwereld en daarop volgende terugkeer te vieren, stelden de Egyptenaren een festival in. In één dag weven de priesters een mantel, verbinden de ogen van een van hen, die met het kleed in zijn hand op de weg, die naar de Demetertempel voert, wordt achtergelaten, vanwaar hij verondersteld wordt de 20 mijl naar de tempel en ook terug te worden geëscorteerd door twee wolven. (Herodotus, 178)

Een tegenhanger van het onderwaterklooster, dat we boven zagen, is het onderaardse klooster, dat we tegenkomen in Griekse volksverhalen. Iemand zag de berg open, ging naar binnen en daalde af naar het onderaardse klooster, waar hij prachtige tuinen aantrof en bronnen met heerlijk water. Aangezien hij bedacht dat hij misschien sceptici zou ontmoeten, bracht hij op zijn terugkeer naar de bovenwereld stukken gewijd brood mee om de monden van de ongelovigen toe te stoppen, een humoristische trek, die op recente notering duidt.

Gebruikte literatuur

Adler, Marcus Nathan (ed.), *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, New York (London 1907)
(internet-file 2005: EBook #14981)

Agricola, Christiane (hgg.), *Schottische Sagen*, Berlin 1967 (Europäische Sagen. hgg. Will-Erich Peuckert. V).

- Allan, Tony (ed.), *Het rijk van de rijzende zon. Japanse mythen*, Amsterdam 2000.
- Benwell, Gwen & Arthur Waugh, *Töchter des Meeres. Von Nixen, Nereiden, Sirenen und Tritonen*. Hamburg 1962 (= *Sea Enchantress*. London 1961).
- Birlinger, *Volkstümliches aus Schwaben*, Wiesbaden 1874 (2 delen).
- Briggs, Katharine M., *British Folk-tales and Legends. A Sampler*, London etc. 1978 (= 1977).
- Brown, Michael (ed.), *Legenden van de Zee*, Baarn 1973 (= *The Hamish Hamilton Book of Sea Legends*, 1971).
- Carvalho-Neto, Paulo de, *History of Iberoamerican Folklore. Mestizo Cultures*, Oosterhout 1969 (Anthropological Publications).
- Clark, Stuart, *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford 1997.
- Cohn, Norman, *Europe's inner demons: an inquiry inspired by the great witch-hunt*, London 1975.
- Collins, Robin, *Ruimtekolonie Aarde*, Amsterdam z.j. (vert. R.H. Smit).
- Conybeare, F. C., 'Testament of Solomon', in: *Jewish Quarterly Review*. October, 1898.
- Coolen, Antoon, *Nieuwe Sprookjes uit alle landen*, Den Haag 1963.
- Cosquin, Emmanuel, *Études folkloriques: recherches sur les migration des contes populaires*, Paris 1922.
- Coyaud, M. et J.-P. Potet, *Contes et Nouvelles des Philippines*, Paris 1986.
- Dixon, Roland B., *Oceanic*, in: Louis Herbert Gray (ed.), *The Mythology of all races*, vol. IX, Boston 1916.
- Evans-Wentz, W.Y., *The Fairy-Faith in Celtic Countries*, [1911] (internet-file: Hare 2004).
- Gaál, Karóly, *Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus der südlichen Burgenland*, Eisenstadt 1965.
- Grimal, Pierre (ed.), *Larousse World Mythology*, London etc. 1974 (= 1973; Paris 1963)
- Haiding, Karl, *Österreichs Sagenschatz.*, Wien etc. 1977.
- Hamel, A.G. van (red.), *De Tuin der Goden. Mythen der Egyptenaren, volken van Voor-Azië, Indiers, Grieken, Scandinaviërs en Kelten*, Utrecht 1947 (2 delen).
- Harrebomée, P.J., *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal*, Amsterdam 1980.
- Heijden, M.C.A. van der (red.), *Een groot schat in een klein vat. Geestelijke vertelkunst uit de Middeleeuwen*, Utrecht-Antwerpen 1968, 183-264: *De Reis van Sente Brandane*
- Hennig, Richard, *Les grandes énigmes de l'univers*, Paris 1977.
- Herodotus, *The Histories*, Harmondsworth 1983 (= 1954).
- Hetmann, Frederik (ed.), *Irische Zaubergarten. Märchen, Sagen und Geschichten von der grüne Insel*, Köln 1986.
- Heuvel, H.W., *Volksgeloof en Volksleven*, Arnhem 1978 (= 1909).
- Hichtum, Nienke van & Cor Bruijn, *Het Groot Sagenboek*, Delft 1977.
- Hill, Carole E., (ed.), *Symbols and Society. Essays on Belief Systems in Action*, Athens (USA) 1975 (Southern Anthropological Society Proceedings, n°9).
- Holmberg, Uno, *Der Baum des Lebens*, Helsinki 1923 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae B XVI).
- Jackson, Kenneth Hurlstone (tr.), *A Celtic Miscellany*, Harmondsworth 1971.
- Jarvie, Gordon (ed.), *Scottish Folk and Fairy Tales*, London 1997 (= 1992).
- Keightley, Thomas, *The Fairy Mythology (illustrative of the Romance and Superstition of Various Countries)*, London-New York 1892.
- Klintberg, Bengt af, *The Types of the Swedish Folk Legend*, Helsinki 2010 (FFC 300).
- Lampo, Hubert, 'Ufo's – boeiende nieuwe hypothese' in: *Bres* 35, juni/juli 1972, 66f.

- Lecouteux, Claude, *Chasses fantastiques et Cohortes de la nuit au Moyen Age*, Paris 1999.
- Lehtisalo, T., *Juraksamojedische Volksdichtung* (Helsinki 1947).
- Locher, G.W., *The Serpent in Kwakiutl Religion. A Study in Primitive Culture*, Leiden 1932 (Diss.).
- Mannhardt, Wilhelm, *Germanische Mythen. Forschungen*, Berlin 1858.
- Mitchell, Stephen, *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*, Philadelphia-Oxford 2011.
- Mudrak, Edmund, *Das grosse Buch der Volkssagen*, Reutlingen z.d.
- Müller, Josef, *Sagen aus Uri*, hgg. H. Bächtold-Staubli. Basel 1926.
- Oskamp, H.P.A., *The Voyage of Máel Dúin. A Study in Early Irish Voyage Literature*, Groningen 1970.
- Peeters, L., in: *Leuvense bijdragen. Tijdschrift voor Moderne Filologie*, 48 (1959), 97.
- Petronius, *Satyricon*, Amsterdam 1989 (= 1972).
- Ranke, Friedrich, *Die deutsche Volkssagen*, München 1910 (Deutsches Sagenbuch 4).
- Raudverre, Catharina, 'Trolldómr in Early Medieval Scandinavia', in: Ankarloo, Bengt & Stuart Clark (eds.), *Witchcraft and Magic in Europe: The Middle Ages* (Vol. 3), London 2002.
- Robbins, Rossel Hope, *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*, London 1965 (= N.Y. 1959).
- Ross, Micael, 'The Knife against the Wave: A Uniquely Irish Legend of the Supernatural?', in: *Folklore* 105, 1994, 83-88.
- Ross, Micael, 'Anchors in a Three-Decker World', in: *Folklore*, 109, 1998, 63-75.
- Rünzig, Joh., *Schwarzwald-Sagen*, Düsseldorf 1930.
- Schedel, Hartmann, *Chronicle of the World. The complete and annotated Nuremberg Chronicle of 1493*, Köln e.e. 2001.
- Schroeder, Leopold v., *Germanische Elben und Götter beim Estenvolke* (in: *Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 153. Bd.). Wien 1906.
- Seymour, St. John D., *Irish Witchcraft and Demonology*, Baltimore 1913 (internet-file: Hare 2002).
- Soldan-Heppe, *Geschichte der Hexenprozesse*. Hgg. Max Bauer, Bd. 1, Hanau/M 3e dr. (Reprint Yugoslavia).
- Stoett, Dr. F.A., *Nederlandsche Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Gezegden*, Zutphen 1913/16 (3e druk; 2 vol.).
- Tarade, Guy, *Les dossiers de l'étrange*, Paris 1976 (= 1971).
- Taylor, Archer, *The Black Ox*, Helsinki 1927.
- Teenstra, Marten Douwes, *Nederlandse Volksverhalen*, Leeuwarden 1973 (= 1843/46/48).
- Thompson, Stith, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961 (FFC 184).
- Vallée, Jacques, *Passport to Magonia (on UFOs, Folklore, and Parallel Worlds)*, 1969.
- Vonbun, F.J. & R. Beitzl, *Die Sagen Vorarlbergs. Mit Beiträgen aus Liechtenstein*. Feldkirch 1950.

Dr.Bl. = *Driemaandelijksche Bladen* (uitgegeven door de Vereeniging tot Onderzoek van Taal en Volksleven, vooral in het oosten van Nederland), Uithuizen.

E.V. = *Eigen Volk. Maandblad voor folklore en dialect*, Haarlem.